

Rapport 2019:13

Pensjon: for komplisert for folk flest?

**Befolkningens kunnskap om og
holdninger til pensjonssystemet**

Anne Skevik Grødem

© Institutt for samfunnsforskning 2019
Rapport 2019:13

Institutt for samfunnsforskning

Munthes gate 31
Postboks 3233 Elisenberg
0208 Oslo

ISBN: 978-82-7763-639-9

ISSN: 1891-4314

www.samfunnsforskning.no

Innhold

Forord	5
Sammendrag	6
English summary	8
1 Innledning	11
Gangen i rapporten	15
2 Kilder, data og metode	16
3 Hvor interessert er befolkningen i pensjon?	22
Interesse for pensjon i ulike grupper	22
Oppmerksomhet og tillit	25
Oppsummering	28
4 Kunnskap om pensjonssystemet	29
Kunnskap om pensjonssystemet generelt	29
Kunnskap om tjenstepensjon og AFP	36
Oppsummering	40
5 Bekymring og forventninger	41
Forventninger om økonomi når man blir pensjonist.....	41
Sparing og andre tilpasninger.....	45
Oppsummering	51
6 Kunnskapskilder og kunnskapsbarrierer	52
Hvor oppsøker befolkningen kunnskap om pensjon?	52
Pensjonskalkulatorene – svaret på informasjonsutfordringen?	56
Informasjonsbarrierer – og hvordan de kan bygges ned	59
Oppsummering	61
7 Gode prinsipper for fordeling av pensjon	63
Oppfatninger om fordelingsmekanismer	63
Oppfatninger om levealdersjustering og overføring av pensjon	67
Oppsummering	70

8 Avslutning	71
Hovedfunnene i rapporten	71
Hvor mye kunnskap trenger befolkningen?	74
Litteratur	78

Forord

Denne rapporten er første levering fra tema 5, Holdninger og oppslutning, under hovedprosjektet Nytt pensjonssystem – legitimitet, atferd og bærekraft (PensjonsLAB). PensjonsLAB finansieres av Arbeids- og sosialdepartementet i perioden 2018–2021 og er et samarbeid mellom Institutt for samfunnsforskning, Fafo, Frischsenteret og Statistisk sentralbyrå.

I oppstarten av dette prosjektet fikk jeg tilgang til et upublisert notat utarbeidet på Fafo av Geir Veland. Notatet inneholdt en oversikt over flere av de mest relevante bidragene om temaet og sparte meg derfor for en del av kartleggingsarbeidet i startfasen – tusen takk for det!

Deler av rapporten er basert på spørreundersøkelsen «Undersøkelse om familie og pensjon», som ble gjennomført av Kantar TNS for Institutt for samfunnsforskning i 2017. Undersøkelsen var finansiert av Norges forskningsråd og utarbeidet av Axel West Pedersen, Sigtona Halrynjo og Ragni Hege Kitterød. Stor takk for at jeg fikk adgang til å bruke dette materialet! Særlig takk til Ragni Hege Kitterød, som har lest et tidligere utkast til denne rapporten og gitt konstruktive tilbakemeldinger.

Oslo, 25. juni 2019

Anne Skevik Grødem

Sammendrag

Forfatter Anne Skevik Grødem

Tittel Pensjon: for komplisert for folk flest?
Befolkningens kunnskap om og holdninger til pensjonssystemet

Sammendrag Hensikten med denne rapporten er å gi en samlet framstilling av hva vi vet om befolkningens kunnskap om pensjon. Vi ser både på hva som formidles i forskningsstudier, og på hva undersøkelsene som presenteres i avisene, sier. I tillegg presenterer vi nye tall basert på en spørreundersøkelse fra 2017 med tittelen «Undersøkelse om familie og pensjon». Dette er den første større undersøkelsen i Norge som søker å måle oppslutning om ulike elementer i folketrygden.

Pensjonsreformen som ble innført i 2011, innebar at nivået på pensjonen i større grad enn tidligere avhenger av tilpasninger den enkelte gjør. Dette er et pragmatisk argument for at befolkningen trenger kunnskap om pensjon: «Dårlige» beslutninger vil gi lav pensjon. I tillegg kommer et politisk argument: Pensjonssystemet er et av de dyreste og mest omfattende programene i velferdsstaten, og det er uheldig for den demokratiske debatten om befolkningen ikke forstår grunnprinsippene.

Vi finner at kommersielle aktører dominerer blant dem som kjøper undersøkelser som presenteres i avisene. Forskningsstudiene er typisk finansiert med offentlige midler eller bestilt av store organisasjoner.

I befolkningen som helhet er interessen for alderspensjon relativt lav. De fleste sier at de er lite interesserte, og at de sjelden snakker med andre (partner, kollegaer) om temaet. Blant de som begynner å se slutten på yrkeskarrieren, er bildet litt annerledes: Personer over 50 år, og de som har helseplager som går ut over arbeidsevnen, er mer interessert i pensjonssystemet enn andre.

Studiene viser at når man stiller utvalg i befolkningen konkrete kunnskaps-spørsmål om pensjonssystemet, får man inntrykk av at kunnskapsnivået ikke er så verst. Et flertall har fått med seg hovedreglene i det pensjonssystemet som ble innført fra 2011. Spør man derimot et representativt utvalg om hvordan de vurderer sin egen kunnskap, er det bare små mindretall som drister seg til å si at de har «god kjennskap» til de gjeldende reglene. Dette kan tolkes som uttrykk for dårlig selvtilit og en opplevelse av avstand: Mange har skjønt mye, men har likevel en opplevelse av at systemet er langt mer komplisert enn de klarer å overskue.

Vi finner likevel ikke utbredt bekymring for framtidige pensjonsnivåer. På spørsmål om hvordan de tror at økonomien vil bli når de går av med pensjon,

svarer et flertall at de tror den vil bli «middels». Vi har tolket dette som uttrykk for institusjonell tillit, som man også kan se i andre deler av velferdspolitikken: Befolkningen kjenner ikke nødvendigvis til velferdsordningene i alle detaljer, men de har tillit til at systemet vil sikre at de får det de trenger.

Samtidig har vi sett at noen grupper har mindre tillit enn andre til at pensjonssystemet vil gi dem en god nok inntekt. Dette gjelder særlig kvinner, deltidsarbeidende og lavtlønte, noe som tyder på at fordelingsmekanismene i alderspensjonen langt på vei er forstått – dette er grupper som står i fare for å komme dårligere ut enn andre.

De som har langt igjen til pensjonsalderen, får informasjon om systemet hovedsakelig fra mediene, på arbeidsplassen og gjennom samtaler med kjente. De som nærmer seg pensjonsalderen, oppsøker i større grad NAVs informasjonskanaler. Flere studier påpeker at det er krevende å få god informasjon om pensjon ut til den generelle befolkningen. Ingen studier til nå har pekt på effektive måter å formidle informasjon til befolkningen på som treffer «alle».

En hovedkonklusjon fra denne gjennomgangen er at det er svært vanskelig å skaffe presis kunnskap om hva folk flest vet om pensjon. Inntrykket spriker mellom de ulike undersøkelsene, og svarfordelingene er svært følsomme for hvordan spørsmålene stilles, og hvilke svaralternativer som presenteres. Avisundersøkelsene bidrar med lite ekstra informasjon når de ses i sammenheng med forskningsstudiene, hovedsakelig fordi de er dårlig dokumentert. Leseren vet gjerne ikke hvordan spørsmålene stilles, hvilken kontekst de gis, eller hvordan utvalget er satt sammen. Når man tar i betraktning at tematikken ser ut til å være følsom for formuleringen av spørsmål og svaralternativer, er dette en betydelig svakhet.

Informasjonen som presenteres i denne rapporten, kan tyde på at holdningene til de generelle omfordelingsmekanismene i folketrygden langt på vei er drevet av egeninteresse. De med lave inntekter, og de som nærmer seg pensjonsalder, er mest opptatt av at folketrygden bør utformes slik at ingen blir fattige, mens de som har høye inntekter, sterkest slutter opp om prinsippet om at de som har tjent mest, bør få høyest pensjon. Ser vi på de mer tekniske sidene ved systemet, derimot, er det lite uenighet.

Avslutningsvis stiller vi spørsmålet om hvor mye informasjon befolkningen trenger om pensjon. Ut fra et pragmatisk ståsted kan man argumentere for at «litt er nok». Gode tilpasninger i arbeidslivet og i privatøkonomien vil som regel gi en rimelig god pensjon, og handlingsrommet er uansett begrenset for de fleste. Ut fra det politiske argumentet er det imidlertid ønskelig at flere vet mer, for å opprettholde tilliten til systemet.

Det finnes ingen åpenbar oppskrift på hvordan kunnskapsnivået i befolkningen kan økes, men mulige tiltak er årlig informasjon om pensjonsoppføring etter svensk mønster, en offentlig finansiert tjeneste som gir individuell veiledning, og kvalifisering av nøkkelpersoner på arbeidsplassene.

English summary

Author Anne Skevik Grødem

Title Old age pensions – too complicated for most people?
Knowledge about, and attitudes towards, the pension system in Norway

Summary How much does the general population know about old age pensions in Norway? Several studies have asked this question, particularly in the wake of the 2011 pension reform. In this report, we give an overview of what existing studies show, including both research reports and surveys presented in the newspapers. In addition, we present new information based on a survey from 2017 called “Survey on family and pension”. This is the first major survey in Norway that seeks to measure support for various elements of the National Insurance Scheme.

The pension reform, effective from 2011, implies that future pension levels have become more dependent on choices individuals make over the life course. It is therefore important that the population understands how the pension system works, so that they can make good decisions. This is a pragmatic argument for improving the status of knowledge: “poor” decisions will result in poor pensions. In addition, there is a political argument: the pension system is one of the most expensive and comprehensive programs in the welfare state, and it is unfortunate for the democratic debate if the population does not understand the basic principles.

We find that commercial actors dominate among those who commission the surveys presented in the newspapers. The research studies, on the other hand, are typically financed by public funds or commissioned by large organisations.

The studies suggest that in the general population, the interest in old age pensions is relatively low. Most people say that they are not very interested and that they rarely discuss the issue with others (partner, colleagues). Among those who approach the end of their professional career, however, the picture is slightly different: People over the age of 50, and those who have health problems that affect their ability to work, report a higher interest in the pension system than others.

The studies show that when one asks a representative sample of the population specific questions about key features of the new pension system, they do fairly well. A majority have understood the main rules of the pension system introduced from 2011. However, if similar representative sample is asked about how they assess their own knowledge, only a minority dares to say that they have “a good understanding” of the relevant rules. This suggests a lack of confidence, and a certain alienation: Many

understand quite a lot, yet still feel that the system is highly complex and beyond their comprehension.

Still we do not find widespread concern for future pension levels. When asked how they think their financial situation will be when they retire, a majority answers that they think it will be “fair”. We interpret this as an expression of institutional trust, which one can also see in other areas of welfare policy: The population does not necessarily know the welfare schemes in every detail, but they have confidence that the system will ensure that their needs are covered.

This sense of trust is however not shared by everyone to the same extent. Women, part-time workers and the low-paid are more likely to say that they expect poor incomes when they retire. This indicates that the distribution mechanisms in the pension system are fairly well understood: These are the groups that will receive the lowest pensions.

Those who expect to work for several more years before retiring, get information about the pension system mainly from the media, in the workplace and through conversations with friends and colleagues. Those who are approaching retirement age are much more likely to seek out NAV’s information channels. Several studies point out that it is difficult to distribute high quality and accessible information about pensions to the general population. No studies to date have identified effective ways of doing this in a way that communicates with “everybody”.

A main conclusion is that it is very difficult to obtain precise knowledge of what most people know about pensions. Different surveys give different impressions, and the responses are highly sensitive to how the questions are asked and what response alternatives are presented. The newspaper surveys provide little extra information compared to the research studies, mainly because they are poorly documented. The reader is usually not told how the questions are asked, what context they are given, or how the sample is drawn. Considering that the theme appears to be sensitive to the formulation of questions and response alternatives, these are significant weaknesses.

The information presented in this report may indicate that attitudes to the general redistribution mechanisms in the National Insurance system are mainly driven by self-interest. Those with low incomes, and those who are approaching retirement age, are most concerned that the National Insurance should be designed to avoid poverty, while those who have high incomes are most likely to endorse the principle that high earnings should yield high pensions. If we look at the more technical aspects of the system, on the other hand, there is little disagreement. There are few dissenting voices on the design of the longevity adjustment, or on the principles for distribution between married couples.

Finally, we ask how much information the population actually needs about pensions. From a pragmatic point of view, one can argue that “a little goes a long way”. Good adjustments in the workplace and in the household

economy will usually provide a reasonably good pension, and the manoeuvring space is in any case limited for most people. From a political point of view, on the other hand, a high general level of knowledge is desirable in order to maintain trust in the system.

There is no obvious way to improve the level of competence in the general population. Possible paths ahead could include an annual statement of pension accrual, as has been established in Sweden, a publicly funded service for individual guidance, and education of key personnel in the workplaces.

Index terms Pensions, pension reform, information, attitudes, social policy

1 Innledning

Helt siden 1980-tallet har det pågått en nærmest kontinuerlig debatt om hvordan det norske pensjonssystemet skal se ut. Hvor tidlig skal det være mulig å tre ut av arbeidslivet som alderspensjonist? Hvor høye kan pensjonene være, med tanke på at befolkningen lever lenger og perioden som pensjonist stadig blir lengre? Hvilket ansvar skal staten ha, hvor mye skal arbeidsgiverne bidra, og i hvilken grad er alderspensjon den enkeltes ansvar? Bør man få pensjonsopptjening for annen aktivitet enn lønnsarbeid, som for eksempel utdanning, omsorgsarbeid eller militærtjeneste? Disse debattene har pågått iallfall siden Finansdepartementet satte ned trygdefinansieringsutvalget i 1981, motivert av en bekymring for utgiftene til sosiale formål (Hippe, Midtsundstad og Veland, 2007), og de tiltok i styrke etter at pensjonsreform for alvor kom på dagsordenen tidlig i 2000-årene. Likevel: Så å si alle disse diskusjonene har vært ført mellom relativt få deltakere. Pensjonsspørsmål ser ikke ut til å fenge velgerne på samme måte som spørsmål om innvandring, familiepolitikk eller spørsmålet om Oslo bør søke om å få arrangere OL. Pensjon diskuteres ivrig i begrensede nettverk bestående av interesserte politikere, byråkrater og fagforeningsfolk (Grødem og Hippe, 2018), men diskusjonen løftes sjelden ut av disse kretsene. I den grad det skjer, dreier det seg ofte om avgrensede problemstillinger: Avskaffelsen av besteårsregelen engasjerte i vide kretser da pensjonsreformen ble utarbeidet – mest fordi avskaffelsen ble framstilt som kvinnefiendtlig – og i dag kommer spørsmålet om indekseringsreglene ofte opp i forbindelse med lønnsoppgjør. Hovedtrekkene i det nye pensjonssystemet har imidlertid aldri vært gjenstand for omfattende og engasjert diskusjon i offentligheten.

På bakgrunn av dette er det rimelig å spørre seg hvor mye folk flest har fått med seg av pensjonssystemet som ble innført i 2011. Systemet fram til pensjonsreformen ble implementert, var kanskje, i hovedtrekk, lettere å forstå: Hovedregelen var at man skulle jobbe fram til man var 67 år; deretter gikk man over på en alderspensjon som tilsvarte om lag 70 prosent av den bruttoinntekten man hadde som yrkesaktiv. I tillegg ville en del arbeidstakere ha rett til tjenestepensjoner og, siden 1989, tidligpensjonsordningen avtalefestet pensjon (AFP). Det nye systemet, som ble iverksatt fra 2011, har langt flere komponenter som er følsomme for valg den enkelte gjør gjennom livet:

- Opptjeningsreglene gir en tett sammenheng mellom livsløpslønn og pensjon, og alle år med inntektsgivende arbeid mellom 13 og 75 år teller. Opptjeningen skjer ved at et beløp som tilsvarer 18,1 prosent av årsinntekten, for inntekter opp til maksimalt 7,1 G (grunnbeløpet i folketrygden), godskrives en virtuell pensjonskonto hos NAV. I det gamle systemet fikk man beregnet tilleggs-pensjon for alle inntekter over 1 G, man nådde full opptjening etter 40 år, og bare de 20 beste årene ble lagt til grunn ved beregningen av pensjon (besteårsregelen). Den nye modellen for opptjening innebærer at pensjonen er mer følsom for om man ikke har hatt inntekt i en periode, eller om inntekten har vært lav.
- Systemene for pensjonsopptjening for omsorg for barn og eldre, til mottakere av bestemte trygdeytelser og ved avtjening av militærtjeneste er endret.
- Pensjonsalderen i folketrygden er fleksibel, og man kan – på visse betingelser – gå av når som helst mellom 62 og 75 års alder. Man betaler for tidlig uttak selv gjennom prinsippet om «aktuarisk nøytralitet». Enkelt sagt tar dette prinsippet utgangspunkt i at man har en viss beholdning på den virtuelle kontoen hos NAV, og man kan velge selv hvor mange år man vil ta denne ut over. Går man av tidlig, blir det mange år og dermed lavere årlige beløp. Dette er viktig for den enkelte å være klar over.
- Prinsippet om aktuarisk nøytralitet gjenfinnes i prinsippet om levealdersjustering: Når den forventede levealderen øker, må pensjonen fordeles over flere år, og de årlige utbetalingene blir lavere. For hvert årskull beregnes forventet levealder, og den beregnede årlige pensjonen reduseres i tråd med dette. Den enkelte kan kompensere for levealdersjusteringen gjennom å jobbe lenger. Dette er også viktig å være klar over. Hvis ikke kan man få en ubehagelig overraskelse når man oppdager hvilken pensjon man får.
- Man kan ta ut hel eller delvis alderspensjon og jobbe ved siden av. Spørsmålet om når man skal starte pensjonsuttak, er dermed frikoblet fra spørsmålet om når man skal tre ut av arbeidslivet. Dette er en vurdering den enkelte må gjøre.
- Den tidligere tidligpensjonsordningen AFP er reformert. Dette ble gjennomført i forhandlinger i privat sektor i 2008 og i offentlig sektor i 2018. Reformert AFP kan tas ut fleksibelt fra man er 62 år, og prinsippet om aktuarisk nøytralitet gjelder. For den enkelte vil dette være en del av beregningen når man vurderer om man skal ta ut alderspensjon og/eller AFP.
- Samtidig er AFP fortsatt en kvalifiseringsordning, ikke en opptjeningsordning. Man må være kvalifisert til å få AFP den dagen man går ut av arbeidslivet. De som kvalifiserer, er de som jobber i en AFP-bedrift den dagen de går av, og har arbeidet i AFP-bedrifter i minst sju av de siste ni årene. Opptjening fra offentlig sektor kan som hovedregel ikke overføres til privat sektor, og

omvendt. De som ønsker å gå av når de er 62, må ta dette med i betraktningen hvis de vurderer å skifte jobb når de er 55 år eller eldre.

- Arbeidsgivere i privat sektor ble i 2006 pålagt å spare opp en tjenstepensjon for sine ansatte, med en sparerate på minst 2 prosent av årlig lønn for inntekter mellom 1 og 12 G. Maksimal sparerate er 7 prosent av årlig lønn, pluss inntil 18,1 prosent av lønn for inntekter mellom 7,1 og 12 G. Loven pålegger ikke å gi opptjening for inntekter under 1G, og den omfatter ikke arbeidstakere under 20 år eller arbeidstakere som jobber i mindre enn 20 prosentstidstillinger. For den enkelte kan det å velge en arbeidsgiver med en god tjenstepensjonsordning ha stor betydning for pensjonen.
- Privat sparing kan legges til på toppen av pensjonen fra folketrygden og tjenstepensjonene/AFP. Ordningen med pensjonssparing med skattefradrag (IPS, individuell pensjonssparing) ble revidert i 2017, slik at det ble mer gunstig enn tidligere å spare til pensjonisttilværelsen.

I tillegg er det noen trekk ved det nye systemet som i liten grad berøres av valget den enkelte gjør:

- Minstesikringen ivaretas av en garantipensjon som avtrappes gradvis for opptjent pensjon, og som skal ha et nivå som tilsvarer minstepensjonen i det gamle systemet.
- Løpende pensjonsutbetalinger oppjusteres hvert år med lønnsveksten minus 0,75 prosent.
- Det nye systemet innføres gradvis. Alle som er født før 1953, blir værende i det gamle systemet, mens alle som er født etter 1963, helt ut omfattes av det nye systemet.

Denne forenklete gjennomgangen av det nye systemet (se Hippe og Pedersen, 2019, for en grundigere gjennomgang) viser at den som ønsker en god pensjon, må ta «gode» valg gjennom hele livet: Hun bør ha inntekt, gjerne opp mot 7,1 G, i så mange år som mulig, hun bør tenke grundig gjennom når det lønner seg å ta ut pensjon, og når det lønner seg å slutte i jobben – to separate beslutninger – hun bør velge arbeidsgivere som tilbyr gode tjenstepensjonsordninger, og hun bør sikre at hun jobber i en AFP-bedrift etter at hun fyller 55 år. Å «bomme» på én eller flere av disse kan ha stor betydning for hvilken økonomi man får som pensjonist (se Hippe, Hammer og Vøien, 2018, for noen illustrasjoner).

Mange av studiene som er gjennomgått i denne rapporten, er motivert av dette hensynet: I det nye pensjonssystemet vil pensjonsnivået avhenge av den enkeltes beslutninger; dermed bør vi sikre at befolkningen er i stand til å gjøre gode valg. De bør forstå systemet for å sikre seg selv. Men det er også et annet

viktig hensyn som tilsier at befolkningen bør ha god kunnskap om pensjonsordningene: Alderspensjon er en av de dyreste og mest omfattende ordningene i folketrygden. Utgiftene til alderspensjon utgjorde i 2017 om lag 44 prosent av utbetalingene fra NAV – i overkant av 211 milliarder kroner (Nav, 2018). 933 432 personer – nesten en million – mottok denne ytelsen i september 2018. Alderspensjon er en ytelse så å si alle håper og tror at de skal motta i løpet av livet, det går enormt store ressurser inn i ordningen, og alle kjenner noen som mottar denne ytelsen. Det kan hevdes at det er et demokratisk problem hvis store deler av befolkningen ikke forstår grunntrekkene i hvordan en så omfattende og kostnadskrevenne ordning fungerer. Pensjonsreformen vil sannsynligvis føre til at mange får lavere pensjoner enn de trodde de ville få – eller at mødrene eller bestemødrene deres får lavere pensjoner enn de synes de fortjener. Hvis befolkningen ikke forstår hvorfor pensjonen deres beregnes som den gjør, men får en ubehagelig overraskelse på NAV-kontoret på et tidspunkt da det er for sent å gjøre noe særlig med forutsetningene, vil det skape frustrasjon, skuffelse og sinne. De som rammes, vil rase mot det de oppfatter som urimelige regler, og mange vil spørre seg – hvorfor var det ingen som fortalte meg dette? I ytterste konsekvens vil dette undergrave tilliten til systemet – for hvis en så sentral, veletablert og traust ordning som alderspensjonen gir vilkårlige og urimelige utslag, hva kan man da stole på? Her kan det understrekes at utfallene neppe er *vilkårlige*: Systemet er sterkt regelstyrt, og det er logikk i reglene – men man må forstå logikken. Hvis store deler av befolkningen ikke forstår logikken, men oppfatter at systemet preges av tilfeldigheter, er det i siste instans et demokratisk problem.

I denne rapporten prøver vi å gi et helhetsbilde av hva vi i dag vet om befolkningens interesse for og kunnskap om pensjon. Rapporten baserer seg på tre kilder. Den ene er publiserte forskningsstudier om kunnskap om pensjon. De fleste av undersøkelsene som inkluderes, er gjennomført og analysert av forskningsinstitutter (eventuelt via en dataleverandør), men vi inkluderer også Finans Norges undersøkelse Norsk Finansbarometer og YS Arbeidslivsbarometer som «forskningsstudier». Dette er fordi disse gjennomføres regelmessig og er forholdsvis godt dokumentert. YS Arbeidslivsbarometer har også vært brukt som datagrunnlag i en studie gjennomført av Arbeidsforskningsinstituttet (se nedenfor).

Den andre kilden vi benytter, er studier presentert i avisene i årene 2015–2018. Denne avgrensningen er gjort av praktiske hensyn – rammene for prosjektet har ikke gitt anledning til å gjennomgå flere år. Avisstudiene er gjennomgående langt dårligere dokumentert enn forskningsstudiene. For eksempel er det ikke

alltid oppgitt hvordan spørsmål og svaralternativer er utformet. Avisstudiene brukes dermed til å utfylle det bildet som tegnes i forskningsstudiene.

Endelig skal vi presentere noen nye funn fra en spørreundersøkelse som ble gjennomført av Institutt for samfunnsforskning (ISF) i 2017. Undersøkelsen presenteres nærmere i neste kapittel.

Gangen i rapporten

I neste kapittel gjør vi nærmere rede for studiene som er inkludert, hvordan vi identifiserte de relevante avisartiklene, og hva som var temaene i ISF-undersøkelsen fra 2017. Deretter kommer tre kapitler hvor vi ser på befolkningens kunnskap om og interesse for pensjon. I kapittel 3 er interessen hovedtema. I kapittel 4 ser vi på både egenvurdert kunnskap og faktisk kunnskap, målt gjennom svar på faktaspørsmål. Her diskuterer vi både kunnskap om folketrygdens ordninger og kunnskap om tjenstepensjon og AFP. I kapittel 5 ser vi på om befolkningen bekymrer seg for tilværelsen som pensjonist: Tror de at de vil få en OK økonomi, og hvor stor inntektsnedgang regner de med? Gjør de noen aktive tilpasninger for å sikre seg? I kapittel 6 ser vi på hvilke kilder befolkningen oppsøker for å skaffe seg kunnskap. Endelig, i kapittel 7, presenterer vi noen nye tall for befolkningens holdninger til hva som er gode prinsipper for utmåling av pensjon. Dette finnes det fra tidligere lite kunnskap om. I kapittel 8 oppsummerer vi hovedfunnene fra rapporten.

2 Kilder, data og metode

Som nevnt i forrige kapittel baserer rapporten seg på tre primære kunnskapskilder: studier publisert av forskningsmiljøer, studier presentert i aviser og en undersøkelse fra 2017 der funnene om kunnskap og tillit ikke tidligere er publisert. I dette kapitlet presenterer vi de tre kildene i mer detalj.

Fra før finnes det få norske forskningsundersøkelser av befolkningens kunnskap om og interesse for alderspensjon. Gjennomgangen av forskningslitteraturen identifiserer bare sju studier. Seks av disse er gjennomført etter at pensjonsreformen endret pensjonsregelverket radikalt i 2011, mens én har tall fra 2006. Tabell 2.1 gir en oversikt over de aktuelle studiene.

Tabell 2.1 Forskningsstudier som er inkludert i gjennomgangen.

Studie	År	Målgruppe	Metode, antall og svarprosent	Rapportert
Norsk Finansbarometer	2016 (nyeste)	Hele befolkningen over 18 år	Nettbasert, 3000, svarprosent ikke oppgitt	Finans Norge (2016)
YS Arbeidslivsbarometer	2012	Yrkesaktive over 18 år	Nettbasert, 3000, svarprosent 36	Bergene og Drange (2015), Breit og Salomon (2015a), YS (online)
	2010	Ansatte i privat sektor over 18 år	Telefon, 1000, svarprosent 50	Midtsundstad og Hyggen (2011), Hermansen og Midtsundstad (2013, 2015)
Fafo, kommunal sektor	2012	Ansatte og pensjonister som jobbet i kommunal sektor ved 55 år, kohortene 1943, -46 og -49.	Telefon, 1200, svarprosent 50	Midtsundstad (2013), Midtsundstad og Nielsen (2014)
NAV 2012/2013	2012/2013	Yrkesaktive i alderen 62–66 år	Post og nett, 3700, svarprosent 56	Galaasen og Dahl (2013), Dahl og Galaasen (2013)
NAV 2006	2006	Hele befolkningen 20–70 år	Telefon, 2000, svarprosent 13	Lien og Grambo (2007)
Fafo, privat sektor	2018	Ansatte i privat sektor	Telefon, 965, svarprosent ikke oppgitt	Østhus (2019)

Som tabellen viser, er det bare tre av de sju studiene som retter seg mot den generelle befolkningen, eventuelt alle yrkesaktive. Den ene av disse er fra før pensjonsreformen ble gjennomført, og de to andre er undersøkelser som egentlig handler om andre temaer enn pensjon, men som har inkludert noen pensjons-spørsmål i en større sammenheng. Av de fire andre er to rettet mot de eldre kohortene: den ene mot ansatte som nærmer seg pensjoneringsbeslutningen, den andre mot arbeidstakere og/eller personer som nettopp har gått av. De to siste rettet seg mot ansatte i privat sektor i alle aldersgrupper.

Svarprosentene varierer sterkt mellom de sju undersøkelsene, og de to NAV-undersøkelsene befinner seg i hver sin ende av skalaen med svarprosent på henholdsvis 13 og 56. Undersøkelsene har ulik kvalitet, og det er reelle forskjeller i andelene som svarer. Men ulikhetene kan også i noen grad komme av at man behandler bestemte frafallsgrunner ulikt. Hvordan behandler man for eksempel respondenter man ikke har klart å oppnå kontakt med? Det er vanlig å trekke disse fra bruttoutvalget og beregne svarprosent på basis av hvor mange man faktisk fikk kontakt med. Dette gjøres blant annet i de to Fafo-undersøkelsene fra 2010 og 2013. I beregningen av svarprosenten i NAV-undersøkelsen fra 2006 er disse derimot regnet med, og 40 prosent av frafallet skyldes nettopp at man ikke oppnådde kontakt, eller at kontakten ikke ble fulgt opp. Hvis disse trekkes fra, oppnår denne undersøkelsen en svarprosent på 20. Svarprosenten for Norsk Finansbarometer er ikke oppgitt, men det må antas at den også er relativt lav.

Vi supplerer disse undersøkelsene med undersøkelser som er rapportert i dagspressen. Her har vi gjort et søk i databasen Atekst, som inneholder alt stoff som er trykket i et stort utvalg av norske aviser tilbake til 1945. Vi begrenset søket til årene 2015–2018 og brukte søketermen «pensjon + undersøkelse». Dette returnerte 750 treff, som ble gjennomgått og sortert manuelt. De fleste artiklene som inneholdt disse to ordene, var ikke relevante for en studie av kunnskap. De kunne handle om undersøkelser om helt andre temaer, for eksempel at det å ha gått av eller å planlegge å gå av med pensjon er en faktor som forklarte forskjeller (for eksempel i forbruksmønstre eller reiseplaner). Andre ganger kunne de handle om pensjoneringsatferd eller pensjonisters faktiske økonomi. Etter sorteringen satt vi igjen med 77 relevante artikler: 10 fra 2015, 18 fra 2016, 25 fra 2017 og 24 fra 2018. Noen av disse var byråartikler som var gjengitt ordrett likt i flere aviser, og disse er bare talt én gang. Når disse dublettene ekskluderes, står vi igjen med 68 artikler. Det er viktig å understreke at dette ikke er en vitenskapelig undersøkelse av hva som skjer i dette markedet – en slik undersøkelse ville krevd en annen innfallsvinkel, for eksempel systematisk informasjonsinnhenting hos meningsmålingsinstitutter og sentrale aktører i finansmarkedet.

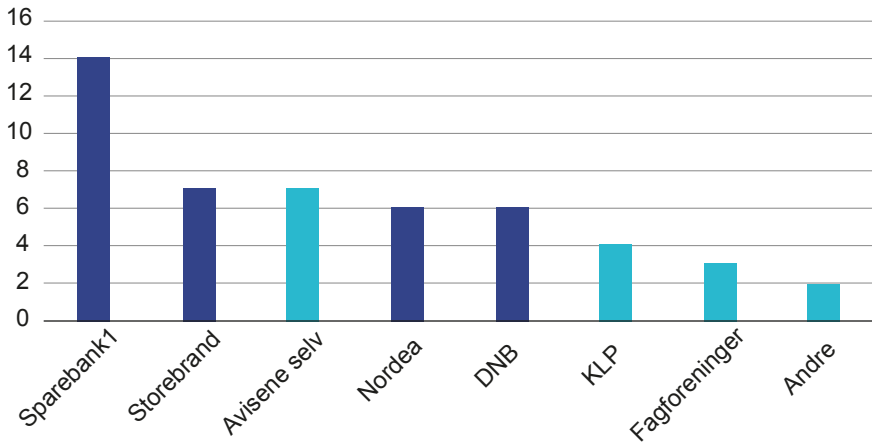
Undersøkelsen er snarere et øyeblikksbilde av hvilke undersøkelser som er fanget opp av (eller solgt inn til) pressen, og hvilke funn som formidles til et bredere publikum. Gjennomgangen supplerer innsikten fra de andre kildene og er ikke ment som en kartlegging av aktørenes bruk av slike undersøkelser.

Det er ulike aktører som er interessert i befolkningens kunnskap, holdninger og ikke minst tilpasninger til pensjon. Ettersom det har blitt lagt mer vekt på tjenestepensjoner og privat sparing (IPS), har også kommersielle aktører fattet interesse for pensjonsområdet. Dermed kan det være relevant å se på hvem som finansierer de ulike studiene, ikke minst dem som gjengis i avisene. Av de sju forskningsstudiene er Norsk Finansbarometer finansiert av en kommersiell aktør (Finans Norge), Fafostudien fra 2013 av KS, YS Arbeidslivsbarometer av fagorganisasjonen YS og de tre andre av offentlige aktører (Arbeids- og sosialdepartementet, NAV). Østhus' studie er finansiert av Finansmarkedsfondet, som «finansierer forskning og allmennopplysning som gir bedre kunnskap om hvordan finansmarkedene fungerer og bidrar til økt etisk bevissthet» (fra fondets hjemmeside).

Figur 2.1 viser hvem som har finansiert studiene som refereres i avisene. Figuren må leses med to forbehold: For det første er det ikke alltid oppgitt i avisene hvem som har betalt for undersøkelsen det vises til. For det andre viser figuren til antall artikler, ikke antall studier. Det er sannsynlig at en enkelt studie kan ha gitt opphav til flere artikler. Sånn sett gir figuren en oversikt over hvilke aktører som lykkes godt i å få budskapet sitt ut, snarere enn en oversikt over hvor aktive de ulike er med å finansiere undersøkelser om dette temaet.

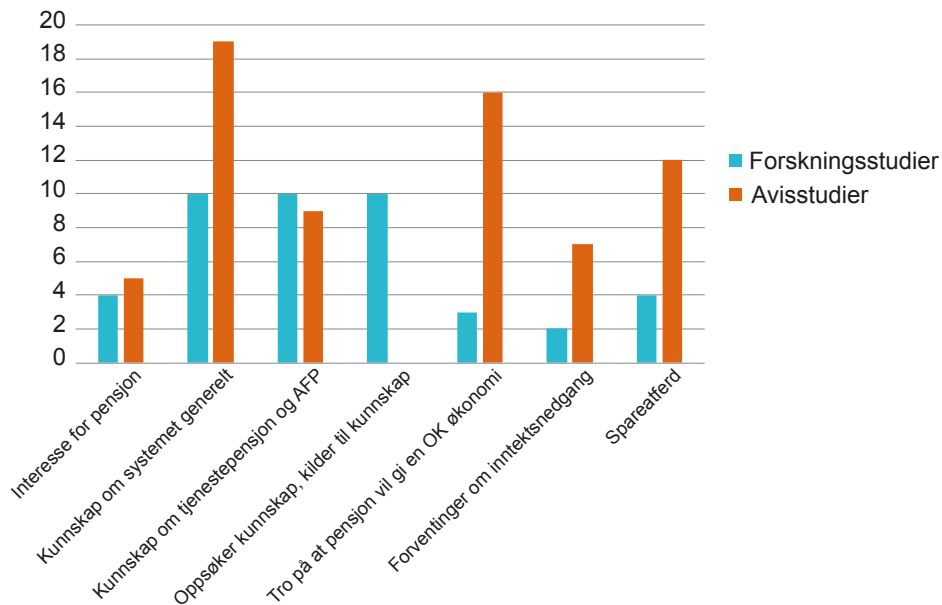
Figuren viser at de kommersielle aktørene (mørkeblå stolper) er aktive på dette området. Av de 49 avisartiklene som omtaler pensjonsstudier og oppgir kilde, er 33 (67 prosent) basert på studier finansiert av Sparebank1, Storebrand, Nordea eller DNB. Av de resterende er den største enkeltgruppen finansiert av avisene selv (fem artikler). Øvrige aktører er Kommunenes Landspensjonskasse (KLP) (fire artikler), fagforeningene (tre artikler) og «andre» (to artikler). Dette er det samme bildet som tegnes i en artikkel fra 2016 om hvordan pensjonsstoff presenteres som forbrukerstoff (Hagelund og Grødem, 2016). Ifølge denne artikkelen var aktørene i finansindustrien klart de dominerende kildene når avisene presenterte «ekspertråd» om pensjon.

Figur 2.1. Finansieringskilder for undersøkelsene som omtales i avisartiklene, 2015–2018. Antall.

Forskningsstudiene og avisstudiene er grovsortert i sju tematiske kategorier. Denne kategoriseringen «ga seg selv» ved gjennomgang av materialet: Det er et begrenset antall temaer som går igjen, og disse er ganske likeartede i de to typene studier. Vektingen av de ulike temaene er likevel litt ulik, som figur 2.2 viser. De sju hovedtemaene er i hvilken grad befolkningen er interessert i pensjonsspørsmål, hvilken kunnskap de har om systemet generelt, hvor godt de kjenner til de ulike tjenestepensjonsordningene og AFP, i hvilken grad de søker å skaffe seg kunnskap, og hvor de i så fall henvender seg, i hvilken grad de tror at pensjonssystemet vil gi dem en god inntekt i alderdommen, hvilken inntektsnedgang de forventer / kan tåle, og i hvilken grad de sparer privat til alderdommen. Fordelingen på de ulike temaene er vist i figur 2.2.

Figur 2.2. Temaer i forskningsstudiene og avisstudiene. Antall artikler (avisene), antall spørsmål (forskningsstudiene).

Figur 2.2 viser antall spørsmål om et gitt tema i forskningsundersøkelsene og antall artikler om samme tema i avisstudiene. Denne ulike framgangsmåten valgte vi fordi avisartiklene som regel konsentrerer seg om ett tema, ofte ett spørsmål i en spørreundersøkelse, mens forskningsundersøkelsene er bredere og inneholder en serie spørsmål. De tre største temaene i forskningsundersøkelsene er, som figuren viser, generell systemkunnskap, kunnskap om tjenstepensjoner og AFP, og hvilke kunnskapskilder (om noen) befolkningen oppsøker. Dette siste temaet – hvilke kunnskapskilder befolkningen oppsøker – tas ikke opp i noen av avisstudiene. Dette er et spørsmål som er interessant for dem som har ansvar for å opplyse befolkningen, mens avisene og de som finansierer undersøkelsene som vises til der, ikke har samme interesse for dette. Avisene tematiserer dermed langt oftere enn forskerne i hvilken grad befolkningen har tillit til at pensjonssystemet vil gi dem en inntekt de kan leve godt av som pensjonister, hvilken kunnskap befolkningen har, og i hvilken grad befolkningen sparer til egen alderdom.

I tillegg til forskningsundersøkelsene og avisundersøkelsene tar vi i bruk en tredje informasjonskilde. Dette er en spørreundersøkelse som ble gjennomført av Institutt for samfunnsforskning (ISF) i november 2017, med tittelen «Undersøkelse om familie og pensjon». Spørreskjemaet ble utarbeidet på grunnlag av fire fokusgruppeintervjuer om hvordan kvinner og menn forstår og tilpasser seg

det reformerte pensjonssystemet i folketrygden, og hvilke oppfatninger de har av opptjeningsreglens rettferdighet og i hvilken grad de stimulerer til yrkesarbeid (Kitterød mfl., 2017). Undersøkelsen ble gjennomført som en nettbasert survey blant et landsrepresentativt utvalg av 3080 personer i alderen 29–53 år der man blant annet spurte om folks holdninger til sentrale elementer i det reformerte pensjonssystemet, slik som sammenhengen mellom yrkesarbeid og pensjon, kjønnsnøytralt delingstall, omsorgsopptjening, arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller og mulige ordninger for deling av pensjonsrettigheter i par. Deltakerne ga også en del informasjon om sin egen og partnerens yrkesarbeid og utdanning og om hvordan de fordelte barneomsorg og husarbeid. Undersøkelsen ble gjennomført av Kantar TNS i november–desember 2017 og hadde en varighet på omtrent 20 minutter. Utvalget ble trukket fra Galluppanelet, som er et utvalg personer over 15 år som svarer på spørreundersøkelser regelmessig. I tillegg til bakgrunnsinformasjon som ble innhentet i spørreskjemaet, ble det koblet til en del opplysninger herfra. For å justere for litt ulik svardeltakelse i ulike befolkningsgrupper har Kantar TNS konstruert en vekt basert på kjønn, alder og bosted. Vekten benyttes i analysene vi presenterer her, mens antallet observasjoner vises uvektet. I denne rapporten går vi ikke inn på spørsmålene som gjaldt familie, parforhold og barn, men ser bare på de spørsmålene som dreide seg om holdninger og tilpasninger.

3 Hvor interessert er befolkningen i pensjon?

Et første spørsmål som kan stilles når man ønsker å diskutere befolkningens kunnskap om pensjon, er om befolkningen overhodet er interessert. Er pensjons-spørsmål noe de i det hele tatt bryr seg om? Kommer det an på hvilken livsfase man er i, og i så fall, når begynner man å interessere seg? Dette er de spørsmålene som vil bli diskutert i dette kapitlet.

Interesse for pensjon i ulike grupper

Fire av de identifiserte forskningsstudiene om pensjon stiller spørsmål om hvor interessert befolkningen generelt er i pensjon. En oversikt over spørsmålsstillinger og svarfordelinger i tre av disse er vist i tabell 3.1. Det er sannsynlig at både sammensetningen av utvalget og spørsmålsformuleringen kan ha hatt betydning for svarfordelingen; derfor inkluderer vi informasjon om begge deler i tabellen.

Tabell 3.1. Interesse for pensjon, tre spørreundersøkelser. Alle tall i prosent.

	NAV 2006 (alle, 20–70 år)	Fafo 2010 (privat sektor, 18 +)	NAV 2012 (yrkesaktive, 62–66 år)
Spørsmål	Hvor interessert er du i din framtidige alderspensjon?	Hvor opptatt er du av dine pensjonsrettigheter?	Hvor mye tid har du brukt på å sette deg inn i det nye regelverket?
Svært interessert / svært opptatt / mye tid	40	16,1	7,0
Nokså interessert / nokså opptatt / noe tid	42	45,5	62,2
Lite eller ikke interessert / nokså eller svært lite opptatt / lite eller ingen tid	18	38,1	29,4
Rapportert	Lien og Grambo 2007	Hermansen og Midtsundstad (2013:113, 2015:171–172) (egne beregninger)	Galaasen og Dahl (2013:36ff.)

Oversikten i tabell 3.1 viser at det er en del sprik mellom de tre undersøkelsene. Interessen for pensjon framstår som klart størst i NAV-undersøkelsen fra 2006, der så mange som 40 prosent sier at de er svært interessert i sin egen framtidige pensjon. Spranget er stort til Fafo-undersøkelsen fire år senere, der bare 16 prosent sier at de er svært opptatt av dette. Dette spriket skyldes ikke at flere har gravitert mot svar «i midten» i Fafo-undersøkelsen – andelen som svarer «nokså interessert / nokså opptatt», er relativt lik, 42–45 prosent. Derimot kan det store avviket ha sammenheng med at frafallet er betydelig i NAV-undersøkelsen fra 2006, slik at denne i enda større grad enn de andre undersøkelsene har fanget opp et selektert utvalg av de mest interesserte. NAV-undersøkelsen fra 2012 viser at bare 7 prosent har brukt mye tid på å sette seg inn i det nye regelverket, mens hele 62 prosent har brukt «noe tid». Her er det nok svært subjektivt hvor mye tid informantene synes er «mye», og grensene mellom «noe» og «mye» kan nok være flytende. Samlet er det vanskelig å konkludere ut fra denne oversikten. Undersøkelsene viser at deler av befolkningen (mellom 7 og 40 prosent) har stor interesse for pensjon, mens store deler av befolkningen (mellom 18 og 38 prosent) er relativt uinteresserte.

Den fjerde undersøkelsen, hvor det ble stilt spørsmål om hvor opptatt arbeidstakerne er av pensjon, er Fafo-undersøkelsen fra 2017 (Østhus, 2019:50). I denne undersøkelsen ble det kun spurt om interessen for bedriftens pensjons-

ordning, ikke interessen for pensjonssystemet generelt. På en skala fra 1 (svært opptatt) til 5 (svært lite opptatt) er gjennomsnittsskåren 3,56, altså over mot «svært lite opptatt»-siden av skalaen. Om lag 22 prosent sier at de er svært eller ganske lite opptatt av bedriftens pensjonsordning.

Når det gjelder *hvem* som er interessert i pensjon, finner alle studiene at alder er en betydelig faktor. Interessen for pensjon, og viljen til å bruke tid til å sette seg inn i den, øker med alder. Dette er den klart viktigste enkeltfaktoren i begge undersøkelsene som tematiserer dette. Både Lien og Grambo (2007), Hermansen og Midtsundstad (2015) og Østhus (2019) finner at det skjer noe ved 50-årsalderen: Når folk har passert 50, begynner de å interessere seg for pensjon. Galaasen og Dahl (2013) har data bare for personer som er eldre enn 62 år, og viser dermed ikke aldersforskjeller.

Betydningen av de andre demografiske variablene varierer mellom studiene, noe som i noen tilfeller kan ha sammenheng med at variablene som brukes i multivariate analyser, er operasjonalisert på ulike måter i ulike studier. Lien og Grambo (2007) og Hermansen og Midtsundstad (2015) finner at kvinner er mer interessert i pensjon enn menn, mens Østhus (2019) ikke finner kjønnsforskjeller. Det gjør heller ikke Galaasen og Dahl (2013) i analysen av hvor mye tid respondentene har brukt på å sette seg inn i regelverket. Begge NAV-undersøkelsene finner at personer med høy utdanning og/eller høy inntekt interesserer seg mer for / bruker mer tid på pensjonsspørsmål enn personer med lavere utdanning. I begge studiene skiller respondenter med grunnskoleutdanning seg ut som mindre interesserte enn personer med utdanning utover grunnskolen. Effektene er likevel ikke svært sterke, og Hermansen og Midtsundstad finner ikke forskjeller etter utdanning eller inntekt i det hele tatt i sin analyse. Østhus (2019) finner en begrenset effekt av inntekt, men ingen av utdanning. Hermansen og Midtsundstad (2015) finner noen forskjeller etter hvilken bransje respondentene er tilknyttet, men disse er vanskelige å tolke, og de omtales heller ikke i diskusjonen av funnene (Hermansen og Midtsundstad, 2015). Østhus (2019) finner at størrelsen på bedriften man jobber i, spiller en rolle: Ansatte i store bedrifter rapporterte mer interesse enn ansatte i mindre bedrifter.

To av studiene (Hermansen og Midtsundstad, 2015; Lien og Grambo, 2007) finner at personer som kan oppleve seg som særlig utsatte, oppgir at de er langt mer opptatt av pensjonsrettigheter enn andre. Hermansen og Midtsundstad finner at de som oppgir at de har helseproblemer, og særlig de som opplever helseproblemer som påvirker arbeidsevnen, viser størst interesse for pensjonsrettigheter. Dette er den faktoren som har størst betydning i deres analyse, når vi ser bort fra alder. Lien og Grambo finner at personer som er arbeidssøkere eller

mottar midlertidig uføreytelse¹, oftere enn andre oppgir at de er «svært eller nokså» interessert i sine pensjonsrettigheter.

I hvilken grad befolkningen viser interesse for pensjon, er tema i en håndfull av avisartiklene. Fem artikler har dette som hovedtema (jf. kapittel 2). To av disse handler om pensjon i arbeidsforhold. Én viser at bare 13 prosent sier at pensjon var et hovedtema under lønnsforhandlingene sist år (Dagbladet, 12.12.2015), en annen at når norske arbeidstakere får et hypotetisk valg, sier 44 prosent at de ville velge høyere lønn, mens 25 prosent vil velge mer pensjon. 25 prosent foretrekker lengre ferie (Dagbladet, 14.11.2016). Undersøkelsen finner en klar alderseffekt, i den forstand at 43 prosent av arbeidstakere over 55 år velger mer pensjon, mens det samme gjelder 24 prosent av 45–54-åringene. Denne undersøkelsen bekrefter altså inntrykket at det skjer noe med interessen for pensjon når man kommer litt opp i 50-årene. En undersøkelse fra 2018 viste at bare 17 prosent av offentlig ansatte hadde satt seg inn i pensjonsavtalen som ble framforhandlet våren 2018, som på sentrale måter endrer måten pensjon beregnes på i offentlig sektor (Dagbladet, 1.9.2018).

To andre artikler dreier seg om at bare et fåtall sjekker hvilken pensjon de kan vente seg som pensjonister. Den ene viser at én av fire aldri har sjekket hvilken pensjon de kan vente seg, og at lavtlønte er overrepresentert i denne gruppen. Andelen som aldri har sjekket, er 36 prosent blant personer med mindre enn 300 000 kroner i årlig inntekt og 16 prosent blant dem som har over 700 000 i årlig inntekt (Telemarks-avisa 22.6.2018). Den siste artikkelen i denne gruppen handler om finansaktørens erfaringer med trafikken på kalkulatorer som gir mulighet til å beregne pensjon. Aktørene gir uttrykk for at interessen har økt over tid. Artikkelen viser til en undersøkelse som likevel viser at bare én av fire noen gang har sjekket sin egen pensjon på nett, og at 20 prosent ble positivt overrasket over prognosen. Én av aktørene uttrykker i intervjuet at de fleste som blir overrasket, blir det i negativ retning: De overraskes av at pensjonen ligger an til å bli lavere enn de trodde. I undersøkelsen som refereres, blir det likevel ikke oppgitt tall for antallet negative overraskelser.

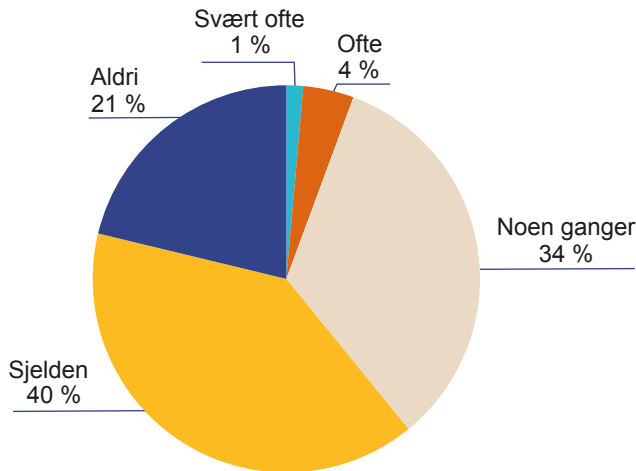
Oppmerksomhet og tillit

En alternativ måte å lodde den generelle interessen for pensjon på er å spørre om dette er noe befolkningen snakker med sine nærmeste om. Dette er tilnærmingen som er valgt i ISFs undersøkelse fra 2017. Der stilte man spørsmålet

1 Midlertidig uføreytelse var én av flere ytelser som ble erstattet av den nye ytelsen arbeidsavklaringspenger i 2010.

«Hender det at du og din ektefelle/samboer snakker sammen om hvordan dere vil få det økonomisk som pensjonister?». Utvalget var et representativt befolkningsutvalg i alderen 29–53 år. Svarfordelingen er vist i figur 3.1.

Figur 3.1. Fordeling på spørsmålet «Hender det at du og din ektefelle/samboer snakker sammen om hvordan dere vil få det økonomisk som pensjonister?».

Kilde: Undersøkelse om familie og pensjon, ISF 2017

Bare 5 prosent av respondentene i undersøkelsen sier at de snakker om dette ofte eller svært ofte, mens 21 prosent sier at dette aldri er tema. De klart største svarkategoriene er «noen ganger» (34 prosent) og «sjelden» (40 prosent). Livet som pensjonist er med andre ord ikke et svært vanlig tema rundt norske kjøkkenbord. Det er likevel klare aldersforskjeller: Andelen som svarer svært ofte, ofte eller noen ganger er rundt 33–35 prosent blant respondenter under 45 år, øker til 42 prosent blant 46–50-åringene og øker igjen til 53 prosent blant respondenter i alderen 50–53 år.

Bildet som tegner seg når vi ser på forskjeller mellom grupper, er klarere enn det som framgår når vi bare ser på samlede nivåer for interesse: Interessen for pensjon øker når man må forholde seg til at yrkeskarrieren kommer til å ha en slutt. Dette kan skje fordi man kommer i en slik alder at man aner slutten, eller fordi man har helseplager eller utfordringer på arbeidsmarkedet som gjør at man lurer på når, og hvordan, man kan tre ut av yrkeslivet. Å gå av med alderspensjon er sosialt akseptabelt, og som alderspensjonist er man garantert en inntekt. Dermed er det ikke overraskende at dette mønsteret i interesse oppstår.

Personer som er i sin beste yrkesaktive alder, og som har en stabil jobbtilknytning og ingen vesentlige helseplager, er derimot gjennomgående mindre interessert i reglene for alderspensjon.

En mulig årsak til at interessen for en såpass sentral velferdsytelse som alderspensjon er så begrenset, er at store deler av befolkningen antar at systemet vil endres over tid, slik at de reglene som gjelder i dag, ikke vil være de som tas i bruk når deres egen pensjon skal beregnes. Et spørsmål om dette er stilt i ISF-undersøkelsen fra 2017. Spørsmålet lød: «Tror du hovedtrekkene i regelverket i folketrygdens pensjonssystem vil gjelde når du når pensjonsalder? Vil du si at dette er svært sannsynlig [...] Svært usannsynlig?» Svarfordelingen viser at det er stor usikkerhet om dette. 40 prosent legger seg på «midt i»-alternativet og svarer at dette er «litt sannsynlig». Bare 2,5 prosent sier at dette er «svært sannsynlig», mens 9 prosent sier det er «svært usannsynlig». Det er en sterk sammenheng med alder, som tabell 3.2 viser.

Tabell 3.2. Svar på spørsmålet «Tror du hovedtrekkene i regelverket i folketrygdens pensjonssystem vil gjelde når du når pensjonsalder?», etter alder.

	Alder					
	29–34	35–40	41–45	46–49	50–53	Alle
Svært sannsynlig	2	1	2	3	6	3
Ganske sannsynlig	18	21	25	32	38	26
Litt sannsynlig	41	40	43	40	39	40
Ganske usannsynlig	25	27	20	19	13	22
Svært usannsynlig	12	11	10	6	5	9
(N =)	674	709	585	493	569	3030

Kilde: Undersøkelse om familie og pensjon, ISF 2017

Det er klart flere over 50 år som tror at det eksisterende pensjonssystemet vil gjelde også når de selv når pensjonsalderen, enn det er personer under 34 som tror det samme. 43 prosent av respondentene over 50 år tror dette er svært eller ganske sannsynlig, mot bare 19 prosent av dem under 34. Likevel: Også blant de over 50 er det nærmere 18 prosent som sier at dette er svært eller ganske usannsynlig, og 39 prosent som svarer «litt sannsynlig». Ikke i noen aldersgruppe er

det et flertall som svarer at de vil si at det er svært eller ganske sannsynlig at pensjonssystemet forblir som det er i 2017 når de selv når pensjonsalderen. Når folk har så liten tillit til at dagens regelverk kommer til å være relevant for dem selv, er det kanskje ikke så overraskende at svært mange uttrykker liten interesse for å sette seg inn i regelverket slik det er her og nå.

Oppsummering

Ser man på gjennomsnitt for alle aldersgrupper i de studiene som er inkludert her, er interessen for pensjon relativt lav. Mange sier at de er lite interessert, eller at de bruker lite tid på pensjon; de færreste sier at dette er noe de ofte snakker med partneren om. Ser man på respondentene over 50 år, danner det seg et litt annet bilde: De eksisterende studiene er ganske samstemte i at interessen for alderspensjon øker når man kommer opp i 50-årene, og kanskje enda mer jo eldre man blir. To av studiene finner en lignende effekt for personer som har helseplager som påvirker arbeidsevnen, og for dem som er arbeidsløse eller mottar helserelaterte ytelser. Disse gruppene interesserer seg i større grad enn andre for pensjon. Til sammen gir dette et ganske klart inntrykk: Man begynner å interessere seg for pensjon når alder eller helsetilstand tilsier at man begynner å ane slutten på arbeidslivet. Samtidig er det først når man er i denne situasjonen, at man begynner å ta inn over seg at man faktisk skal forholde seg til det eksisterende pensjonssystemet – man legger bort antakelsen om at pensjonering er noe som skal skje i en fjern framtid da alt kan være annerledes.

4 Kunnskap om pensjonssystemet

I forrige kapittel viste vi at interessen for pensjon later til å være moderat i befolkningen som helhet, men vesentlig større blant dem som begynner å orientere seg mot slutten av yrkeskarrieren – på grunn av alder, men også på grunn av helseplager. Som regel vil det være slik at personer som har stor interesse, også har stor kunnskap, men det er fullt mulig å være rimelig godt informert også om temaer man ikke har en spesiell interesse for. Det kan altså hende at også de som oppgir i undersøkelser at de ikke er videre interessert i pensjon, og ikke bruker tid på å sette seg inn i temaet, likevel har den kunnskapen de ønsker og trenger. I hvilken grad dette er tilfellet, er temaet i dette kapitlet.

Kunnskap om pensjonssystemet generelt

Seks av sju forskningsundersøkelser som inngår i denne gjennomgangen, stiller spørsmål om hva befolkningen selv mener at de vet om pensjonssystemet, altså egenvurdert kunnskap. I dette avsnittet ser vi på svarfordelinger på spørsmål om alderspensjon generelt. Mer konkrete spørsmål om AFP og tjenestepensjoner behandles nedenfor. En oversikt over spørsmålsformuleringene og svarfordelingene er gitt i tabell 4.1.

Tabell 4.1. Spørsmål om egenvurdert kunnskap om pensjon, og fordeling på svaralternativene.

	Fafo 2010 (privat sektor, 18 +)	Fafo 2013 (kom. sektor, 1943, 46, -49)	Arbeids- livsbarometer 2012 (alle yrkesaktive)	NAV 2012 (yrkesaktive, 62–66 år)	Norsk Finans- barometer (hele befolkningen)
Spørsmål	Hvilken av de følgende påstander beskriver best din opplevelse av egen kunnskap om pensjon?*	Hvor god kjennskap har du til hvordan du berøres av de nye reglene?	I hvilken grad kjenner du til ulike pensjonsordninger som vil berøre din framtidige pensjon?	Hvor god eller dårlig kjennskap vil du si at du har til hvordan du berøres av de nye reglene for alderspensjon?	Du har oversikt over hva du får i samlet pensjon (helt enig – helt uenig)
God / svært god	40	36	18	29	25
Middels	31	35	58	37	25
Dårlig / svært dårlig	29	29	24	27	49
	Midtsundstad og Hyggen (2011)	Midtsundstad (2013)	Bergene og Drange (2015)	Galaasen og Dahl (2013)	Finans Norge (2016)

* Respondentene ble bedt om å velge mellom fire påstander: (1) Jeg har god greie på pensjon, (2) Jeg forstår hvordan ordningene virker generelt, men har ikke oversikt over detaljene, (3) Jeg vet litt om det som betyr noe for meg, men ikke noe mer, (4) Jeg vet svært lite om pensjon. 1 + 2 oppgis her som «god / svært god», 3 som «middels» og 4 som «dårlig / svært dårlig».

Noen av kolonnene summerer ikke til 100 fordi noen av studiene også rapporterer «vet ikke» / ubesvart.

Andelen som mener at de har god eller svært god kjennskap til pensjons-systemet, varierer fra 18 prosent i Arbeidslivsbarometeret 2012 til 40 prosent i Fafos undersøkelse fra 2010 blant ansatte i privat sektor. Den høye andelen i Fafo-undersøkelsen fra 2010 må ses i sammenheng med at denne undersøkelsen stilte spørsmålet på en annen måte, og presenterte andre svaralternativer, enn de andre. Tilsvarende må den relativt høye andelen i Fafo-undersøkelsen fra 2013 forstås i lys av at denne undersøkelsen rettet seg eksklusivt mot personer som nærmet seg pensjonsalderen. Det samme gjorde NAV-undersøkelsen fra 2012. De to undersøkelsene som rettet seg mot generelle befolkningsutvalg – Arbeidslivsbarometeret og Norsk Finansbarometer – finner de laveste andelen som sier at de har god kjennskap til pensjonsordningene. I disse to undersøkelsene er det en fjerdedel eller færre som sier at de har god oversikt.

De aktuelle undersøkelsene presenterer ganske like bilder av hvem som har god kunnskap, og hvem som vet mindre. Alle undersøkelsene finner at menn oppgir

å ha noe bedre kunnskap om pensjon enn kvinner, men kjønnsforskjellene er gjennomgående ganske beskjedne. Alder slår klart ut i alle undersøkelsene – de som er eldre, oppgir å ha bedre kunnskap enn de som er yngre. I alle undersøkelsene finnes også forskjeller etter utdanning og inntekt. Jo høyere utdanning og jo høyere inntekt, jo bedre kunnskap oppgir man å ha over pensjonssystemet.

Avisundersøkelsene bekrefter inntrykket av at mange opplever at de vet lite om pensjon. Følgende oppslag fra perioden 2015–2018 illustrerer dette:

- 44 prosent sier de vet lite/ingenting om framtidig pensjon. Liten endring over tid (Negotia/Kjøkkenskriveren, 8.5.2015).
- Nær 40 prosent har ikke kontroll på egen pensjon, flere kvinner enn menn (Nordea/Dagbladet, 24.2.2015).
- Bare 16 prosent tror de har en dårlig pensjonsordning, mens sannheten er at over 50 prosent har minimumsordninger (DNB/VG, 19.1.2016).
- Bare 43 prosent av 67-åringer visste hvor stor pensjon de fikk da de gikk av (DNB/VG, 8.10.2016).
- 25 prosent av 18–29-åringer vet ikke hva de vil få, 78 prosent forventer å opprettholde levestandarden sin når de pensjonerer seg (Danske Bank / VG, 28.10.2017).
- Halvparten vet ikke hva de vil få i pensjon (Sparebanken Nord-Norge / iTromsø, 3.7.2017).
- 70 prosent av kvinner og 50 prosent av menn vet ikke hva de vil få i pensjon (Sparebank1/Dagbladet, 26.4.2017).
- Nær seks av ti norske arbeidstakere vet ikke hva de får i pensjon. Mange vil få langt mindre enn de forventer (Dagbladet/Dagbladet, 4.3.2017).

I avisstudiene varierer andelen som «vet lite», mellom 40 og 60 prosent.

I tillegg framhever et par av disse studiene at mange vet lite og har urealistiske forventninger: Langt færre tror at de har en «dårlig» pensjonsordning, enn de som faktisk har det, hvis «dårlig» defineres som folketrygd pluss tjenestepensjon med laveste sparerate. Det er stor grad av harmoni mellom det som presenteres i avisene, og det som kommer fram av forskningsstudiene. Avisstudiene kommer gjennomgående ut med litt større tall for hvor mange som vet lite, men totalinntrykket er ganske samstemt.

I tre av studiene som er inkludert her, har man søkt å måle befolkningens kunnskap gjennom å stille mer eller mindre detaljerte spørsmål om enkeltheter i pensjonssystemet. Den eldste av disse er NAV-undersøkelsen fra 2006. Denne er interessant fordi den gir informasjon om situasjonen før pensjonsreformen. I denne undersøkelsen er det stilt to spørsmål om kjennskap til systemet slik det

var på undersøkelsestidspunktet: «Hvor mange år må man ha jobbet for å ha opptjent fulle pensjonsrettigheter?» (riktig svar: 40 år) og «Visste du at pensjonen beregnes på bakgrunn av dine 20 beste inntektsår?». 31 prosent av de spurte svarte riktig på spørsmålet om hvor lenge man måtte jobbe for å oppnå full opptjening, og 63 prosent sa at de kjente til regelen om de 20 beste årene (besteårsregelen) (Lien og Grambo, 2007:16). At spriket er så stort, har sannsynligvis sammenheng med at det var mye diskusjon om besteårsregelen rundt 2006. At denne ble avskaffet, var en av de mest omdiskuterte sidene ved pensjonsreformen, og mange mente at denne endringen ville slå negativt ut for kvinner. 40-årsregelen var mye mindre omtalt og hadde heller ikke samme symbolverdi i et likestillingsperspektiv. I tillegg kommer det metodiske spørsmålet: Spørsmålet om besteårsregelen var formulert som «kjenner du til ...», mens spørsmålet om 40-årsregelen var et kunnskapsspørsmål respondenten selv måtte vite svaret på. Utdanning slår ulikt ut på svarene på de to spørsmålene, og Lien og Grambo (2007:17) kommenterer:

«Når man presenteres for sider ved pensjonssystemet og blir spurt om man har kjennskap til dette, ser det altså ut til at personer med høy utdanning har større tilbøyelighet til å svare ja enn andre. Når man derimot stiller et konkret faktaspørsmål, finner vi imidlertid at personer med høy utdanning ikke svarer riktig i større grad enn andre.»

Kjennskapen til pensjonsreformen som var underveis, var også begrenset blant respondentene i denne undersøkelsen. 49 prosent sa at de ikke kjente til at et nytt pensjonssystem var planlagt fra 2010 (Lien og Grambo, 2007:16). Av de som kjente til reformen, sa én av seks at de trodde de selv ikke ville bli berørt av den. Bare én av fem var sikre på at de kom til å bli berørt. Realiteten var, som Lien og Grambo (2016:17) påpeker, at alle nåværende og framtidige pensjonister kom til å bli berørt av reformen.

Faktaspørsmål er også gitt omfattende plass i NAV-studien fra 2012. Påstandene respondentene ble bedt om å ta stilling til, og andelene som ga det riktige svaret, er vist i tabell 4.2. Denne studien var basert på post- og nettskjema, slik at informantene hadde anledning til å tenke over påstandene i fred og ro.

Tabell 4.2. Ni påstander om alderspensjon, og andelen som ga riktige svar. Befolkningen, 62–66 år.

	Andel riktige svar
1. Det er nå mulig å ta ut alderspensjon fra folketrygden ved fylte 62 år (riktig)	90
2. Alle kan ta ut alderspensjon fra folketrygden ved fylte 62 år (feil)	37
3. Alderspensjon fra folketrygden kommer automatisk ved 67 år (feil)	28
4. For personer som kommer til å leve lenge, er det fordelaktig å ta ut alderspensjon fra folketrygden så tidlig som mulig (feil)	66
5. Det er mulig å ha full arbeidsinntekt og samtidig motta alderspensjon fra folketrygden (riktig)	88
6. Pensjonsreformen har gjort det mer lønnsomt å stå lenger i arbeid (riktig)	80
7. Alderspensjon fra folketrygden kan nå tas ut med en gradering mellom 20 og 100 prosent (riktig)	79
8. Venter man med å ta ut alderspensjon fra folketrygden, blir de årlige utbetalingene høyere (riktig)	89
9. Min tjenstepensjonsordning sikrer at min samlede årlige pensjon ikke reduseres, selv om jeg tar ut alderspensjon fra folketrygden før 67 (feil)	36

Kilde: Galaasen og Dahl, 2013, s. 39–42

I diskusjonen av disse funnene er det viktig å huske at denne undersøkelsen rettet seg mot personer i alderen 62–66 år, og at mange av disse allerede hadde tatt ut alderspensjon. Det er dermed grunn til å forvente at dette skulle være et informert utvalg. Langt på vei viser den antakelsen seg å holde: 90 prosent visste at de kunne ta ut alderspensjon fra 62 års alder, 88 prosent visste at de kunne ha full arbeidsinntekt og samtidig motta pensjon, og 89 prosent hadde fått med seg at de årlige utbetalingene ble høye hvis man ventet med å ta ut pensjon fra folketrygden. Samtidig trodde så mange som 37 prosent at adgangen til å ta ut alderspensjon fra 62 års alder, var åpen for alle (det er den ikke – man må ha opptjent et tilstrekkelig pensjonsgrunnlag), 28 prosent trodde man automatisk fikk alderspensjon når man fylte 67 (man må søke om alderspensjon, uansett alder), og 36 prosent trodde at de selv hadde en tjenstepensjonsordning som ville sikre at den årlige pensjonen ikke ble redusert selv om de tok ut alderspensjon før de fylte 67 (ingen tjenstepensjoner kan gi den garantien, og kunne det heller ikke i 2007). Det er også verdt å merke seg at 44 prosent i dette utvalget trodde at personer som kom til å leve lenge, ville ha fordel av å ta ut alderspensjon så tidlig som mulig. Dette er det motsatte av det reformen legger opp til.

Funnene som rapporteres i tabell 4.2, kan tyde på en metodeeffekt: Andelen som har svart riktig, er gjennomgående høyere for de påstandene som faktisk er riktige. Dette kan tyde på at mange respondenter har vært usikre, og dermed sagt «ja til alt» – med 50 prosents sjans for å få rett på hvert spørsmål. En annen mulig tolkning, som ikke er i strid med den første, er at respondentene var kjent med de sidene ved pensjonssystemet som hadde direkte betydning for dem, men hadde mindre oversikt over generelle egenskaper ved systemet. Dermed visste de at de kunne ta ut alderspensjon fra 62 år, at de kunne jobbe ved siden av, og at utbetalingene ble lavere hvis de begynte pensjonsuttaket «for tidlig». Derimot visste de ikke at uttak fra 62 år er betinget – vi må anta at de aller fleste respondentene ikke var berørt av denne regelen – eller at de måtte søke også om de ville ha alderspensjon fra 67 år (en formalitet de neppe hadde tenkt på). At så mange hadde overdrevne forventninger til sin egen tjenestepensjon, står likevel i motstrid til denne tolkningen. Mange av respondentene i denne undersøkelsen kan ha blitt skuffet når de startet pensjonsuttaket og oppdaget at innstramminger i pensjonsreformen også ville berøre dem.

Studien til Midtsundstad fra 2012 (Midtsundstad, 2013) inneholder også flere spørsmål om kunnskapen om fleksibel alderspensjon. Utvalget i denne undersøkelsen er i samme aldersgrupper som utvalget i NAV-undersøkelsen (62–69 år), og også en del av respondentene i denne undersøkelsen hadde begynt å ta ut alderspensjon (Midtsundstad, 2013). En forskjell er likevel at Midtsundstads studie ble gjennomført over telefon, så respondentene i denne studien har hatt mindre ro til å tenke over spørsmålene enn respondentene i NAV-undersøkelsen.

Tabell 4.3. Fem påstander om alderspensjon, og andelen som ga riktige svar. Kommunalt ansatte, tre kohorter.

	Andel riktige svar
Alderspensjonen kan ikke kombineres med fulltids jobb uten avkorting av pensjonen (feil)	34
Du kan ta ut fleksibel alderspensjon fra folketrygden fra fylte 62 år hvis du har høy nok opptjening (riktig)	65
Offentlig ansatte må ikke jobbe lenger for å beholde samme ytelsesnivå, selv om levealderen for deres aldersgruppe øker (feil)	31
Alle pengene du tjener gir deg pensjonsopptjening, selv om du ikke skatter av det (feil)	20
Man tjener opp pensjon i folketrygden fram til fylte 75 år (riktig)	19

Kilde: Midtsundstad, 2013

På samme måte som i NAV-undersøkelsen viser tallene i tabell 4.3 at de fleste har oppfattet at de kan ta ut alderspensjon fra folketrygden ved 62 års alder. I dette spørsmålet er kriteriet «hvis du har høy nok opptjening» lagt til, slik at spørsmålet er mer presist enn det som ble stilt i NAV-undersøkelsen. Det er imidlertid også en risiko for at det å legge til et ekstra ledd i spørsmålsstillingen kan ha virket forvirrende, slik at flere har landet på «vet ikke»-alternativet. Det er et gjennomgående trekk at det er langt flere «vet ikke»-svar i denne undersøkelsen enn i NAV-undersøkelsen. Dette kan ha sammenheng med at spørsmålene er stilt mer presist, men dermed også kan ha vært vanskeligere å forholde seg til. Det er likevel tankevekkende at 80 prosent av dette utvalget hadde en forestilling om at penger de ikke skatter av, inngår i beregningsgrunnlaget for pensjon, og at 81 prosent ikke kjente til at de tjener opp pensjon fram til de er 75 år. Denne studien fant bare små forskjeller etter kjønn, fødselskohort og utdanningsnivå; usikkerheten var stor i alle undergruppene.

AFP

Avtalefestet pensjon, AFP, var opprinnelig fellesbetegnelsen på tidligpensjonsordninger som første gang ble forhandlet fram av partene i arbeidslivet i 1988. Ordningene som trådte i kraft 1. januar 1989 ga arbeidstakere som hadde fylt 66 år, rett til å gå av med alderspensjon på samme betingelser som om de var 67 og hadde oppnådd rett til alderspensjon i folketrygden. Aldersgrensen ble videre senket gjennom forhandlinger gjennom 1990-årene, siste gang til 62 år i 1998. Offentlig sektor og private bedrifter med tariffavtale var tilsluttet AFP-ordningen – dvs. alle offentlig ansatte og om lag halvparten av ansatte i privat sektor hadde rett til AFP (Midtsundstad, 2004).

Pensjonsreformen innførte en fleksibel pensjonsalder for alle fra 62. AFP ble i prosessen omdannet til en tilleggspensjonsordning som gir ytelser livet ut, og som kan tas ut fleksibelt på omtrent samme betingelser som alderspensjon fra folketrygden. Omdanningen skjedde ved forhandlinger mellom arbeidslivets parter – i 2008 i privat sektor og i 2018 i offentlig sektor.

Tjenestepensjon i offentlig og privat sektor

Det er to hovedtyper tjenestepensjoner i Norge: ytelsesbaserte og innskuddsbaserte. Ytelsesbaserte ordninger lover en gitt andel av sluttlønnen når man går av, typisk om lag 70 prosent. Innskuddsbaserte ordninger gir ingen slike løfter, men forplikter i stedet arbeidsgiveren til å spare en viss andel av arbeidstakerens lønn på hennes vegne. I Norge fikk arbeidsgivere fram til 2001 skattefordeler hvis de hadde en ytelsesbasert pensjon for sine ansatte, men ikke hvis de hadde en innskuddsbasert ordning. Lovgivningen ble endret i 2001 slik at man også fikk skattefordeler for innskuddsbaserte ordninger, og som konsekvens av dette økte andelen med slike ordninger betydelig i privat sektor. I 2006 påla en ny lov om obligatorisk tjenestepensjon (OTP) alle private bedrifter å ha en tjenestepensjonsordning, med en minimum sparerate på 2 prosent av lønn mellom 1 og 12 G (grunnbeløpet i folketrygden). I offentlig sektor ble det i 2018 avtalt å omdanne tjenestepensjonsordningene til en variant av en innskuddsbasert ordning som gir et påslag på ytelsene fra folketrygden (gjelder fra 2020), med en sparerate på 5,7 prosent for inntekter fra 0 til 12 G. Fram til 2018 hadde ansatte i offentlig sektor en ytelsesbasert ordning som siktet mot 66 prosent lønnskompensasjon inklusive ytelsene fra folketrygden.

Kunnskap om tjenestepensjon og AFP

Som nevnt kan vi skille mellom undersøkelser som har tematisert kunnskap om pensjonssystemet generelt, og de som særlig ser på tjenestepensjon og AFP. På det sistnevnte området kan det være noen utfordringer med å tolke data. I flere undersøkelser er folk spurt om de har ytelsespensjon eller innskuddspensjon, og om de har AFP i sin nåværende jobb. Respondentene har svart etter beste evne, men forskerne bak studien har ingen mulighet til å kontrollere om svarene faktisk stemmer – om respondentene er så informerte som de gir inntrykk av at de er. Tabell 4.4 gir en oversikt over spørsmålene som er stilt, og hvordan deltakerne har svart.

Tabell 4.4. Kjennskap til tjenestepensjoner og AFP, fire undersøkelser.

	Fafo 2010 (privat sektor, 18 +)	Arbeidslivsbarometer 2012 (yrkesaktive, 18 +)	Fafo 2018 (privat sektor, 18 +)	Norsk Finansbarometer (hele befolkningen)
Spørsmål	Hvilken type tjenestepensjonsordning har du i din nåværende jobb?	Har du i dag en ytelsesbasert eller innskuddsbasert tjenestepensjon?	Har bedriften AFP? Hvilken type tjenestepensjon har bedriften?	Har du kjennskap til hva slags tjenestepensjonsordning på jobben du er omfattet av?
Andel vet ikke	23	40	16 (AFP) 41 (TP)	43
Rapportert	Midtsundstad og Hyggen (2011)	Bergene og Drange (2015)	Østhus (2019)	Finans Norge (2016)

NAV-undersøkelsen fra 2012 inneholdt spørsmålet «Hvilke andre typer pensjon har du rett til, og hvilke av disse mottar du i dag?», der svaralternativene var AFP privat, AFP offentlig, og tjenestepensjon. Svarfordelingen på disse alternativene er ikke rapportert, og rapporten gjør ikke noe forsøk på å vurdere om svarfordelingene på dette spørsmålet virker realistisk eller ikke (Galaasen og Dahl, 2013). Undersøkelsen er derfor utelatt i tabellen.

Tre av de fire undersøkelsene som rapporterer funn om hvilken kjennskap befolkningen har til AFP og tjenestepensjoner, finner vet-ikke-andeler på rundt 40. Som for flere av de andre temaene vi har sett på så langt, framstår informantene i Fafo-studien fra 2010 – i privat sektor – som bedre informert enn andre. Likevel: Også her sier nesten én av fire at de ikke vet hva slags tjenestepensjonsordning de har.

Av de fire studiene er det bare Midtsundstad og Hyggen (2011) som rapporterer forskjeller mellom undergrupper på spørsmålet om hvor mange som vet hvilke arbeidsplassbaserte pensjonsordninger de har. Forskjellene de finner, går i forventet retning: Kvinner svarer «vet ikke» noe oftere enn menn (28 mot 21 prosent), de unge oftere enn de eldre (46 prosent av 18–29-åringer, 23 prosent av 60–68-åringer), de med lav utdanning oftere enn de med høy utdanning og de med lav inntekt oftere enn de med høyere inntekter (Midtsundstad og Hyggen, 2011:26).

Hovedtemaet i studien til Midtsundstad og Hyggen (2011) er tjenestepensjonene i privat sektor. Disse var relativt nye da undersøkelsen ble gjennomført i 2010 (se faktaboks). Faktisk var hele prinsippet med at man skulle spare til pensjon i fond som ble forvaltet på verdens børser, ganske ny. Dette gjenspeiles i tittelen på notatet fra 2011: «Pensjon på børser – valg og risiko». Undersøkelsen søkte å kartlegge hvor mye arbeidstakerne i privat sektor forsto av den nye måten å tjene opp og forvalte pensjon på. Undersøkelsen inneholder derfor en rekke spørsmål om innskuddsprosenter, risikovillighet med hensyn til investeringer, risikonivå på plasseringer etc. Siden dette handler mer om tilpasninger til de nye pensjonsordningene enn om kunnskap, går vi ikke nærmere inn i dette her (men se Midtsundstad og Hyggen, 2011:27ff.).

De av respondentene i Fafo-undersøkelsen fra 2018 som oppga at bedriften de arbeidet i, hadde AFP, ble bedt om å ta stilling til to påstander: «AFP er ofte et tema når jeg snakker med kolleger» og «Dersom jeg skulle skifte jobb, ville det vært avgjørende at en ny arbeidsgiver også har en AFP-ordning» (Østhus, 2019). På en skala fra 1 til 5, der 5 indikerte «helt enig», var gjennomsnittsskåren 2,1 for den første påstanden og 3,3 for den andre. 48 prosent er «helt uenige» i at de ofte snakker med kollegaer om AFP, mens 19,9 prosent er «helt uenige» i at AFP er viktig ved et eventuelt jobbskifte. 35,4 prosent var «helt enig» i at AFP var viktig ved jobbskifte. I og med at AFP i privat sektor er en viktig del av den samlede pensjonen for dem som har den, og at man faktisk kan miste AFP hvis man ikke jobber i en AFP-bedrift på pensjoneringstidspunktet, kan det argumenteres for at denne andelen burde vært høyere.

Sviktende kunnskap om tjenestepensjoner er også et tema i flere av studiene som presenteres i avisene. Et utvalg av funn:

- Bare én av fem visste hva slags pensjonsordning bedriften hadde sist de begynte i ny jobb (Storebrand/VG, 18.5.2015).
- To av fem vet ikke hvilken pensjonsordning de har gjennom jobb (DNB/ Adresseavisen, 15.11.2016).

- Mange Econa-medlemmer mangler kunnskap om sine egne tjenestepensjoner. For eksempel tror 35 prosent av ansatte i offentlig sektor at de har en innskuddsbasert tjenestepensjon (Econa/Magma, 21.6.2016).
- 36 prosent av arbeidstakere mellom 18 og 29 år vet ikke hvilken pensjonsordning de har (KLP / Romerikes Blad, 13.4.2016).
- Investeringsvalg: Tre av ti vet ikke hvordan pensjonen spares (Storebrand/VG, 14.3.2016).
- 15 prosent vet ikke hvilken ordning arbeidsgiveren har (VG/VG, 19.1.2016).
- To av tre kvinner vet ikke hvor mye arbeidsgiver sparer på deres vegne, mot 43 prosent av menn (Sparebank1 / Framtid i Nord, 19.9.2017).
- Fem av ti ansatte i privat sektor tror de har opptjening fra første krone, mens det bare er tre av ti som har dette (LO/Dagbladet, 27.9.2018).
- Én av tre vet ikke hva slags jobbpensjon de har (DNB/Dagbladet, 25.7.2018).

I disse oppslagene varierer anslagene for «vet ikke» mellom 15 (VG, 19.1.2016) og 80 prosent (VG, 18.5.2015). Sannsynligvis er spørsmålene stilt på ulike måter og med ulike svaralternativer, slik at størrelsene ikke er helt sammenlignbare. Avisene velger også andre vinkler enn forskere, slik at også 15 prosent kan framstå som bekymringsfullt lavt.

To av oppslagene er interessante fordi de kontrasterer hva respondentene tror, med hva som faktisk stemmer. 35 prosent av offentlig ansatte tror de har en innskuddsbasert tjenestepensjonsordning mens realiteten var at på det tidspunktet undersøkelsen ble gjennomført, i 2016, var alle offentlig ansatte dekket av en ytelsesbasert tjenestepensjon. Og halvparten av ansatte i privat sektor trodde de hadde opptjening fra første krone, mens bare en knapp tredjedel faktisk har dette (resten har opptjening først for inntekter over 1 G).

Ifølge VG (18.5.2015) unnlot 80 prosent å forholde seg til pensjonsspørsmålet når de skiftet jobb. Det kan tyde på at de færreste har noen sterk bevissthet om pensjonsspørsmål når de søker jobb og tar imot jobbtillbud, men dette hindrer ikke at de kan fange opp en del informasjon om pensjonsordningen når de først er etablert i ny jobb. Tallet som er rapportert i VG, gir et mer dramatisk inntrykk enn tallene hos Østhus (2019:51), som finner at 35 prosent var «helt enige» i at AFP var viktig for dem ved jobbskifte. 65 prosent la dermed ikke vekt på om ny arbeidsgiver hadde AFP når de skiftet jobb.

At mange mangler oversikt, kommer også klart fram i en undersøkelse gjennomført blant medlemmene i Fellesforbundet.² Fellesforbundet er det største fagforbundet i privat sektor og det nest største forbundet i LO. Foreningen organiserer vel 140 000 medlemmer innen industri, bygg og anlegg, hotell og restaurant, og bilbransjen. Hovedtyngden av medlemmene er menn uten høyere utdanning. Blant Fellesforbundets medlemmer svarte 14 prosent at de ikke visste om det var en tjenstepensjonsordning på deres arbeidsplass, mens 4 prosent svarte at de ikke hadde noen slik ordning. Siden tjenstepensjon har vært obligatorisk siden 2006, må de 4 prosentene ha svart feil – men det kan tenkes at de selv ikke var omfattet av ordningen, siden det er noen unntak fra regelen om at alle skal dekkes. På spørsmål om denne ordningen var en innskuddspensjonsordning eller en ytelsespensjonsordning, svarte hele 43 prosent «vet ikke». 11 prosent sa at de hadde ytelsespensjon – som kan stemme, siden noen store bedrifter fortsatt har slike ordninger – mens 45 prosent svarte innskuddspensjon (som er det klart dominerende i privat sektor). De som sa at de hadde innskuddspensjon, ble i neste omgang spurt hvor stort innskuddet var i prosent av lønn. Her svarte hele 58 prosent at de ikke visste. Med andre ord er det godt under en fjerdedel av medlemmene i Fellesforbundet som visste at de hadde en innskuddspensjonsordning, og som kunne redegjøre for hvor høy spareraten var. Fra et fagforeningssynspunkt er dette bekymringsfullt, siden spareraten i innskuddsordningene godt kan være et tema i lokale forhandlinger. Pensjon kan forstås som utsatt lønn, og fagforeninger ønsker rimeligvis at medlemmene skal vite hvor mye (nåværende og utsatt) lønn de har.

Undersøkelsen blant Fellesforbundets medlemmer illustrerer også hvordan respondentene faller fra når spørsmålene blir mer konkrete, og kan dermed kanskje illustrere hvorfor andelen som «ikke vet», varierer så sterkt mellom ulike undersøkelser. 81 prosent vet at de har en tjenstepensjonsordning, men bare halvparten av disse vet om dette er en ytelses- eller innskuddsordning. 42 prosent av denne halvparten kan i neste omgang redegjøre for spareraten i innskuddsordningen. De fleste vet sannsynligvis at de har en eller annen form for pensjonsrettighet knyttet til arbeidsplassen; dette er tross alt noe det informeres om på de fleste arbeidsplasser (Østhus, 2019), eller man får informasjon om dette direkte fra pensjonsleverandøren. Derimot er det sannsynligvis mange som ikke skiller klart mellom AFP og tjenstepensjon, og som ikke kan redegjøre for om de har en ytelsesordning eller en innskuddsordning.

2 Undersøkelsen ble presentert på Fafo av Dag Odnnes, leder i samfunnspolitisk avdeling i Fellesforbundet, 31. januar 2019.

Oppsummering

En hovedkonklusjon fra dette kapitlet er at vi fortsatt vet lite om hva folk vet. Undersøkelsene som er presentert her, spriker, og kunnskapsspørsmålene gir et annet inntrykk enn spørsmålene som ber befolkningen vurdere sin egen kunnskap. To observasjoner er likevel mulige. For det første: Inntrykket av befolkningens kunnskapsnivå avhenger sterkt av hvordan spørsmålet og svaralternativene er utformet. Fafo-undersøkelsen fra 2010, som ga respondentene anledning til å svare «jeg forstår hvordan ordningene virker generelt, men har ikke oversikt over detaljene» i tillegg til «jeg har god greie på pensjon», gir et langt mer optimistisk inntrykk av kunnskapsnivået enn undersøkelsen hvor det blir spurt «I hvilken grad kjenner du til ulike pensjonsordninger som vil berøre din fremtidige pensjon?» og det kreves svar på en skala fra «svært god» til «svært dårlig». Fordelingene vil antakelig i stor grad avhenge nettopp av hvordan man plasserer den store gruppen som har en viss oversikt, men som frykter at de fort vil gå seg vill i detaljene.

Den andre observasjonen er at befolkningen ser ut til å ha dårlig selvtillit på spørsmål om pensjon. Selv om de har brukbar oversikt over hovedregler og mange svarer mye riktig på konkrete kunnskapsspørsmål, er det svært få som drister seg til å si at de har «svært god» kjennskap til reglene. Dette gjelder både når de stilles generelle spørsmål, og når de blir spurt om tjenestepensjon og AFP. Dette tyder på at pensjonsspørsmål oppfattes som kompliserte, og at de fleste regner med at det er en rekke detaljer og særregler de ikke vet om. Dette reiser spørsmålet om hvor mye kunnskap man egentlig forventer at befolkningen skal ha – hva er godt nok? Det kan hende at de mange medieoppslagene som kommuniserer at «du vet for lite», bidrar til å svekke selvtilliten og skaper et inntrykk av at pensjon er uoverkommelig komplekst å sette seg inn i. I så fall kan det være behov for motstemmer som sier at «du vet antakelig en hel del, og slik kan du få vite enda mer».

De studiene som ser på forskjeller mellom grupper, finner forventede forskjeller: Menn har større tiltro til sine egne kunnskaper enn kvinner, eldre vet mer enn yngre, og personer med høy utdanning og inntekt vet mer enn dem med lavere utdanning og inntekt. Disse forskjellene gjelder både generelle kunnskapsspørsmål og spørsmålene om AFP og tjenestepensjoner. Lien og Grambo (2007) antyder imidlertid at det er mulig at de høyt utdannede bløffer. De kan være mindre villige enn andre til å innrømme hva de ikke vet, men når de må svare på konkrete kunnskapsspørsmål, bommer de like ofte som personer med lavere utdanning. Dette understreker metodeproblemene med å kartlegge kunnskap.

5 Bekymring og forventninger

Alderspensjonen er det de fleste av oss skal leve av i alderdommen. Den manglende kunnskapen om hvordan pensjonssystemet ser ut, og hvilke ordninger man selv kan forvente å nyte godt av, kan skape en betydelig usikkerhet om hvilken levestandard man kan forvente i eldre år.

I hvilken grad befolkningen bekymrer seg for inntektssikringen i alderdommen, er sjelden tema i forskningsundersøkelsene, men det er dominerende i avisundersøkelsene. 23 av de 67 studiene – snaut én av tre – som er identifisert i denne gjennomgangen, handler om dette: enten om i hvilken grad befolkningen er bekymret for hvordan økonomien vil bli når de går av med pensjon, eller i hvilken grad de forventer en inntektsnedgang.

Forventninger om økonomi når man blir pensjonist

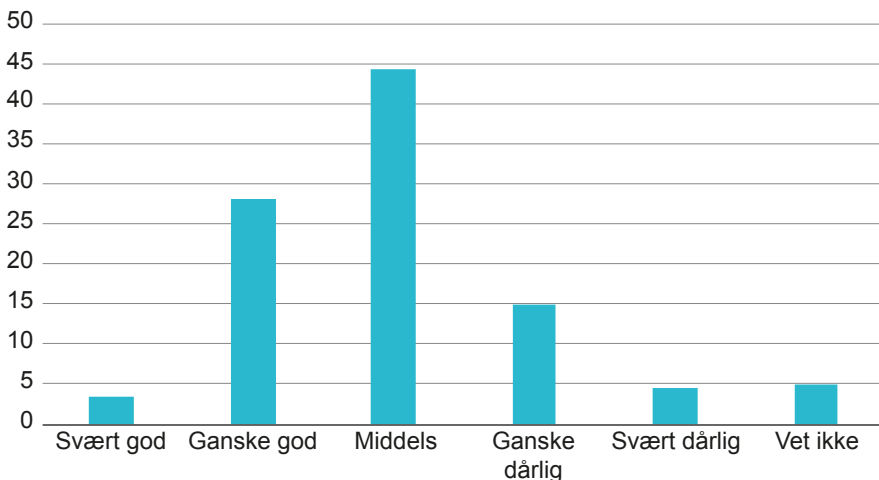
Tre av de identifiserte forskningsundersøkelsene tematiserer forventninger om hvordan økonomien vil bli når man går av med pensjon. I tillegg er det stilt spørsmål om dette i ISFs undersøkelse. En av studiene som tar opp dette, er NAVs undersøkelse fra 2006 (Lien og Grambo, 2007). NAV-undersøkelsen var ikke minst rettet mot om befolkningen fryktet at den da forestående pensjonsreformen ville gi dem dårligere pensjon. De fant en utbredt frykt for dette, særlig blant de yngre og blant personer med relativt høye inntekter. De som nærmet seg pensjonsalderen – og som de facto ble lite berørt av reformen – og de som hadde inntekter under 300 000 kroner, var de som var minst bekymret for hva reformen ville innebære (Lien og Grambo, 2007:19). Til tross for dette var det bare om lag seks prosent som trodde at de ville få problemer, eventuelt store problemer, med å klare seg som pensjonister. Det var særlig de eldre og personer med lav inntekt som trodde de ville få økonomiske vansker som pensjonister – altså de samme gruppene som ikke fryktet pensjonsreformen som sådan. Dette tyder på at en del personer antok at de ville få dårlig økonomi som pensjonister uansett, men at pensjonsreformen ikke ville gjøre det verre. Personer med lav utdanning, trygdemottakere og selvstendig næringsdrivende var også blant de mest pessimistiske, og kvinner fryktet å få dårlig økonomi i større grad enn det menn gjorde (Lien og Grambo, 2007:40).

YS Arbeidslivsbarometer 2012 stilte spørsmålet «I hvilken grad tror du at din fremtidige pensjon vil gi deg en tilfredsstillende økonomi når du slutter å jobbe?». 8 prosent svarte «ikke i det hele tatt», 23 prosent «i liten grad» og 49 prosent «til en viss grad». 10 prosent svarte «i stor grad», og omtrent like mange avsto fra å svare («vet ikke»). Nesten én av tre framsto dermed som til dels svært pessimistisk til sin egen fremtidige pensjon. Dette er klart flere enn i NAV-undersøkelsen seks år tidligere. Det kan være en effekt av pensjonsreformen, men det kan også skyldes ulikhet i spørsmålsstillingen. NAV spurte «Hvordan tror du økonomien din som pensjonist vil bli», mens Arbeidslivsbarometeret spurte om «[...] din fremtidige pensjon vil gi deg en tilfredsstillende økonomi [...]». Den siste formuleringen kan lettere lokke fram negative svar.

Respondentene i Fafos undersøkelse blant ansatte i privat sektor i 2010 fikk spørsmålet «Tror du pensjonen din vil være tilstrekkelig til å kunne leve av som pensjonist?». Svaralternativene var «ja», «nei» og «vet ikke». 54 prosent svarte ja, 30 prosent sa nei, mens de resterende var usikre (Midtsundstad og Hyggen, 2011). Det var flere kvinner enn menn som svarte nei på dette spørsmålet, flere deltidsarbeidende enn heltidsarbeidende, flere med lav inntekt enn med høy inntekt og flere i hotell- og restaurantbransjen enn i andre bransjer (bivariate sammenhenger).

Et lignende spørsmål ble stilt i ISFs undersøkelse i 2017. Der lød spørsmålet «Hva tenker du om din fremtidige økonomi som pensjonist? Regner du med at den vil bli [...]». Svarfordelingen er vist i figur 5.1.

Figur 5.1. Forventninger til framtidig økonomi som pensjonist. Prosent.

Kilde: Undersøkelse om familie og pensjon, ISF 2017

44 prosent lander på «middels»-alternativet, og det er dobbelt så mange som sier at økonomien vil bli «ganske god», som det er som sier at den vil bli «ganske dårlig». Få gir svar på ytterpunktene, «svært god» / «svært dårlig», og 5 prosent sier at de ikke vet. En slik fordeling tyder på at respondentene ikke har tenkt svært mye på problemet, men gir ukontroversielle svar av typen «det går vel greit». I ISFs undersøkelse framstår ikke befolkningen som svært bekymret for framtidig pensjon. Denne fordelingen styrker mistanken om at spørsmålsformuleringen har mye av ansvaret for at inntrykket i arbeidslivsbarometeret er såpass negativt som det er. En annen forskjell er at utvalget i ISF-undersøkelsen var yngre – de eldste var 53 år – noe som også kan påvirke hvor (u)bekymret de er for pensjonisttilværelsen.

Nær knyttet til spørsmålet om hva slags økonomi befolkningen forventer som pensjonister, er spørsmålet om hvor stor inntektsnedgang de forventer eller mener at de kan akseptere. Norsk Finansbarometer 2016 er den eneste av forskningsundersøkelsene etter pensjonsreformen som tar opp dette spørsmålet. Finansbarometeret spurte «Hvor stor nedgang i inntekt er du villig til å akseptere ved avgang til pensjonsalder?», og 33 prosent av utvalget svarte «vet ikke». Den nest største gruppen, 23 prosent, anslo at de kunne akseptere en inntektsnedgang på 30 prosent, mens 12 prosent svarte at de var villige til å akseptere 40 prosent. Like mange svarte «20 prosent». 10 prosent var ikke villige til å akseptere noen nedgang i inntekt, og bare 4 prosent var villige til å akseptere 50 prosent eller mer.

En inntektsnedgang på 30 prosent har lenge vært forstått som normalen i pensjonssystemer: Før pensjonsreformen var det et ideal å få en pensjon i nærheten av 66 prosent av sluttlønn, og dette regnes også som «gullstandarden» i internasjonale sammenhenger (OECD, 2017). Etter pensjonsreformen ligger det an til at mange vil bli nødt til å akseptere større inntektsnedgang enn dette, særlig i de yngre kohortene (se estimater hos Hippe og Pedersen, 2019, figur 2.1).

Nettopp dette spriket mellom forventninger til pensjonssystemet og realitetene etter pensjonsreformen er tema i mange av avisoppslagene. Det samme er bekymringen og usikkerheten som mange føler. Noen eksempler på dette er følgende oppslag:

- 42 prosent er bekymret for egen økonomi i alderdommen (DNB/Jarlsberg, 5.3.2015).
- 46 prosent er bekymret for at de får for lite å rutte med som pensjonister, og dette gjelder flere kvinner enn menn (Nordea/Dagbladet, 24.2.2015).

- 45 prosent er bekymret for sin framtidige pensjon (Nordea/Dagbladet, 13.5.2016).
- 47 prosent tror ikke de får tilstrekkelig pensjon når de blir pensjonister (Finans Norge / Stavanger Aftenblad, 18.12.2017).
- 37 prosent tror de vil få god økonomi som pensjonister, 15 prosent tror de vil slite (Sparebank1/Dagbladet, 10.6.2017).
- 45 prosent av arbeidstakere under 30 år tror ikke de vil få en levelig pensjon. Blant dem over 50 er andelen 22 prosent (KLP / Parat stat, 9.5.2017).
- 55 prosent mener alderspensjonen ikke vil dekke alle behov (Dagbladet/Dagbladet, 24.2.2018).

Disse oppslagene er påfallende like: De anslår andelen som tror de vil «slite», eller som tror at pensjonen ikke blir tilstrekkelig til å dekke alle behov. Andelen ligger mellom 42 og 55 prosent. Mange av artiklene følger opp med intervjuer med personer som antas å ha innsikt i pensjonsspørsmål, og som redegjør for fordelingsseffektene i det nye pensjonssystemet.

Oppslagene om hvilken inntektsnedgang befolkningen forventer eller mener at de kan akseptere, er færre, men gir omtrent samme hovedbudskap: For mange har urealistiske forventninger til hva pensjonssystemet skal bidra med. Noen eksempler:

- 54 prosent aksepterer en inntektsnedgang på maksimalt 30 prosent når de går av med pensjon (Sparebank1/Dagbladet, 17.10.2015).
- 48 prosent mener pensjonen bør tilsvare 70 prosent av lønn (Sparebank1 / Oppland Arbeiderblad, 1.12.2016).
- 54 prosent mener de trenger minst 70 prosent av lønn i pensjon, men bare 35 prosent er villige til å jobbe lenger (KLP/Fosna-Folket, 13.9.2016).
- Halvparten vil bare akseptere en inntektsnedgang på 20–30 prosent (Sparebank1/Dagbladet, 10.5.2016).

«Gullstandard» med pensjon lik 70 prosent av lønn ser ut til å stå relativt sterkt i befolkningen, også om vi skal dømme ut fra avisoppslagene. Undersøkelsen bestilt av KLP, og rapportert her i lokalavisa Fosna-Folket, skiller seg ut: Den tematiserer ikke bare hvilket pensjonsnivå befolkningen forventer, men også at pensjonsnivået vil ha sammenheng med hvor lenge man jobber. For mange, særlig av de yngre, er det ikke realistisk å oppnå 70 prosent av tidligere lønn hvis de ikke jobber lenger enn til 67 år. Dette er også budskapet i flere av artiklene.

Avisartiklene gir et bilde av mer bekymring for økonomien i alderdommen enn det som kommer fram i forskningsundersøkelsene. Hvor høy andel som er «bekymret», varierer med hvordan man behandler midtkategoriene. I ISF-undersøkelsen (figur 5.1) er andelen «bekymrede» 18,7 eller 63 prosent avhengig av om vi skal betrakte dem som svarer «middels», som bekymrede eller ikke. Samtidig er det bare én av avisartiklene som finner en andel bekymrede på mer enn 50 prosent, så inntrykket fra forskningsundersøkelsen holder: Flertallet regner med at de vil få en rimelig grei økonomi som pensjonister.

Sparing og andre tilpasninger

Sparing med tanke på egen alderdom er et annet tema som mange av avisoppslagene har vært opptatt av. Bare tre av forskningsundersøkelsene tematiserer dette. Til gjengjeld er sparing et hovedtema i Midtsundstads 2010-undersøkelse blant privat ansatte. Her er det stilt en rekke spørsmål om tjenestepensjonene, inkludert flere oppfølgingsspørsmål hvis arbeidstakeren sier at han eller hun er omfattet av en innskuddsbasert ordning. Disse spørsmålene handler om innflytelse på investeringsvalg og om risikovilje. I tillegg stilles spørsmål om sparing utover de arbeidsplassbaserte tjenestepensjonene: sparing etter lov om individuell pensjonssparing (IPS), sparing i aksjemarked eller fond utenom IPS og sparing i eiendom. De to siste er ikke eksplisitt knyttet til sparing til pensjonisttilværelsen i spørreskjemaet, slik at svarene vil handle om generell spareatferd blant privat ansatte.

Loven om individuell pensjonssparing, IPS, kom i 2008. I 2017 ble den endret, slik at sparebeløpet som ga skattefradrag, ble høyere og reglene for beskatning av uttak (etter 62 år) ble gunstigere. Fafos 2010-undersøkelse relaterer seg til regelverket slik det var mellom 2008 og 2017. Fafo fant at 16 prosent hadde slik pensjonssparing (Midtsundstad og Hyggen, 2011). 42 prosent investerte i aksjer eller fond – menn oftere enn kvinner og personer med høy utdanning og inntekt oftere enn dem med lavere utdanning/inntekt. Dette speiler at det er personer som har penger å sette til side, som sparer. Av de som eide egen bolig (87 prosent av alle respondentene), sa 27 prosent at de planla å realisere noe av verdiene i eiendommen til bruk som pensjonist. Det var små forskjeller mellom grupper i hvem som oppga at de hadde planer om dette (Midtsundstad og Hyggen, 2011:50). Alt i alt tyder undersøkelsen på at de fleste ansatte i privat sektor har tillit til pensjonsordningene og sjelden har egen sparing øremerket til pensjon. Dette påpekes også av Midtsundstad og Hyggen (2011:47):

«Det er med andre ord tydelig at det er folketrygden og tjenestepensjonene som utgjør hovedfundamentene i pensjonssystemet i Norge, og at folk flest stoler på at ytelsene fra disse ordningene vil være tilstrekkelig. Den regulære individuelle pensjonssparingen har derfor et lite omfang.»

NAV-undersøkelsen fra 2006 og Norsk Finansbarometer 2016 stiller mer konkrete spørsmål om sparing for pensjonisttilværelsen. NAV-undersøkelsen (Lien og Grambo, 2017) stilte spørsmålet «I tillegg til din samlede pensjon, har du på andre måter sikret din pensjonisttilværelse økonomisk?». De som svarte ja – om lag halvparten av utvalget – fikk oppfølgingsspørsmål om hvordan de søkte å sikre seg: gjennom privat sparing / oppspart kapital, gjennom privat pensjonsforsikring / privat pensjonsavtale, ved å innløse kapital, for eksempel ved salg av bolig, eiendom eller aksjer, eller ved å belåne bolig for å få mer penger å leve for. Det klart vanligste, blant den halvparten som sa at de søkte å sikre seg, var gjennom privat sparing, privat pensjonsforsikring eller privat pensjonsavtale. Én av fem sa de ville sikre seg gjennom salg av eiendom, bolig eller aksjer. Bare noen få satset på å belåne boligen for å ha mer penger å leve for. Som Fafo fant NAV at det å ha høy inntekt – det å ha noe å spare av – var den faktoren som betydde mest for om man søkte å sikre seg i alderdommen utover pensjonsordningene.

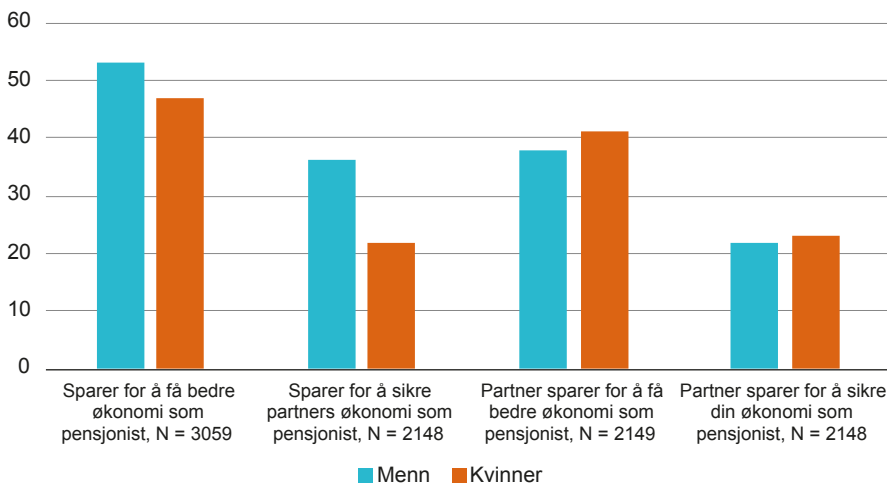
Norsk Finansbarometer 2016 stilte spørsmålet «Har ny folketrygd og pensjonsreformene bidratt til at du selv sparer penger eller planlegger å spare til alderdommen?». 45 prosent svarte nei i 2016. 28 prosent sa at de sparte, mens 26 prosent svarte at de planla å begynne med sparing. Den siste andelen har økt noe over tid; i 2014 var det 22 prosent som sa at de planla å spare.

De to siste undersøkelsene finner omtrent samme andel som sparer til pensjonisttilværelsen – om lag halvparten. Fafo-undersøkelsen blant ansatte i privat sektor gir lavere anslag. Forskjellen kan skyldes at Fafo-forskerne har spurt om respondentene sparer i aksjer eller fond, uten å be dem ta stilling til om denne sparingen er rettet mot pensjonisttilværelsen eller har andre formål. Til gjengjeld er det en del i denne undersøkelsen som ser for seg å realisere verdier lagt i eiendom når de blir pensjonister. Hovedinntrykket er at om lag halve befolkningen har en eller annen form for sparing, som kanskje eller kanskje ikke er stramt øremerket til pensjonisttilværelsen, og at sparingen særlig skjer blant dem som tjener godt og har penger til overs.

Undersøkelse om familie og pensjon, gjennomført av ISF i 2017, inneholdt flere spørsmål om sparing til pensjonisttilværelsen. Et av disse ble stilt til alle: «Sparer du privat for å få bedre økonomi som pensjonist?» De tre neste ble stilt til respondenter som oppga at de hadde ektefelle eller samboer: «Sparer du

privat for å sikre din ektefelle/samboers økonomi som pensjonist, hvis du skulle falle fra først?», «Sparer ektefellen/samboeren din privat for å få bedre økonomi som pensjonist?» og «Sparer ektefellen/samboeren din privat for å sikre din økonomi som pensjonist, hvis han/hun skulle falle fra først?». For det første spørsmålet var svaralternativene «ja» og «nei»; på de tre siste kunne respondentene også svare «vet ikke». Om lag ti prosent svarte «vet ikke» på spørsmålet om de selv sparte privat for å sikre partneren – noe som tyder på at ikke alle har et helt klart formål med sparingen – og like mange svarte at de ikke visste om partneren sparte for å sikre sin egen økonomi som pensjonist. 16 prosent visste ikke om partneren sparte for å sikre dem selv, om han eller hun skulle falle fra. Dette ble muligens oppfattet som et sensitivt spørsmål, og det var ikke noe ektefeller og samboere ofte snakket om. Andelen som svarte «ja» på de ulike spørsmålene, er vist i figur 5.2.

Figur 5.2. Sparing for egen og partners alderdom, etter kjønn.

Kilde: Undersøkelse om familie og pensjon, ISF 2017

På spørsmålene om egen spareatferd er kjønnsforskjellene statistisk signifikante på 1 %-nivå, mens det ikke er kjønnsforskjeller på spørsmålene om partnerens sparing. Både blant menn og kvinner er det vanligere å spare til sin egen pensjonstilværelse enn å spare for å sikre partneren. Samtidig er det langt flere menn enn kvinner som sparer for å sikre ektefellen/samboeren om de selv skulle falle fra først. 36 prosent av mennene og 22 prosent av kvinnene sier at de gjør dette. Det er færre, både blant menn og kvinner, som sier at partneren sparer, enn som sier at de sparer selv, men her er det altså betydelige vet-ikke-andeler. På et overordnet nivå er denne undersøkelsen i tråd med de andre undersøkelsene:

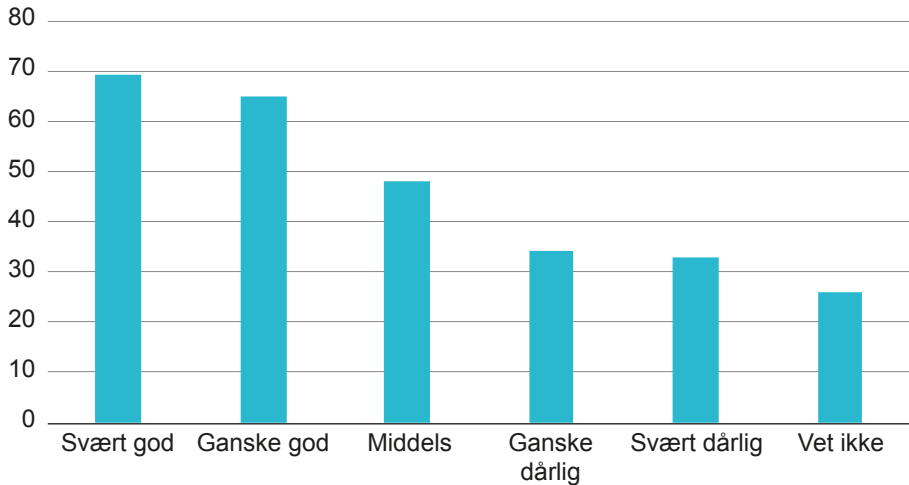
Om lag halvparten av respondentene sier at de sparer til pensjonsalderen, og andelen er høyere blant menn enn blant kvinner.

Dette inntrykket går, i det store og hele, også igjen i avisundersøkelsene. Sparing er noe konkret, mer håndfast enn «kunnskap» eller «interesse», og det er dermed lettere å måle. Noen eksempler:

- Fire av ti sparer til pensjon på egen hånd. Blant dem under 30 år er andelen 27 prosent (KLP/Aftenposten, 26.1.2015).
- 37 prosent sparer til pensjon: 42 prosent av menn, 37 prosent av kvinner (Sparebank1/Dagbladet, 12.12.2016).
- Bare tre av ti sparer til egen pensjon (VG/VG, 8.10.2016).
- Pensjon topper lista over sparemål. 26 prosent av de som sier de skal spare mer i 2018, sparer til pensjon (Sparebank1/Dagbladet, 8.2.2018).
- 38 prosent av befolkningen i Bodø sparer ikke til egen pensjon (Avisa Nordland / Avisa Nordland, 2.1.2018).

Grovt oppsummert sier funnene i dette avsnittet at i underkant av halvparten av befolkningen er bekymret for sin egen økonomi som pensjonister, og at om lag halvparten sparer. Er det de bekymrede som oftest sparer? Figur 5.3 er basert på ISF-undersøkelsen fra 2017 og viser andelen som sier at de sparer for å få bedre økonomi som pensjonist, etter hva de tror om sin framtidige økonomi som pensjonister. Figuren viser en tydelig tendens i motsatt retning: Det er de som *ikke* er bekymret for økonomien som pensjonister, som sparer. 69 prosent av dem som tror de vil få svært god økonomi, sparer, mot bare 33 prosent av dem som tror de vil få svært dårlig økonomi. De som sparer aller sjeldnest, er de som svarer «vet ikke» på spørsmålet om hvordan økonomien vil bli når de blir pensjonister. Dette vil være den gruppen som i minst grad har tenkt på, og i minst grad bekymrer seg for, dette temaet. Det at de minst bekymrede sparer mest, kan være en årsakssammenheng: De er lite bekymret fordi de har mulighet til å spare. Sannsynligvis er likevel en viktigere grunn at det er de med høyest inntekt som i minst grad bekymrer seg for økonomien som pensjonister, og dette er også den gruppen som oftest har mulighet til å spare.

Figur 5.3. Andel som sparer, etter hvordan de tror deres framtidige økonomi som pensjonist vil bli.

Kilde: Undersøkelse om familie og pensjon, ISF 2017

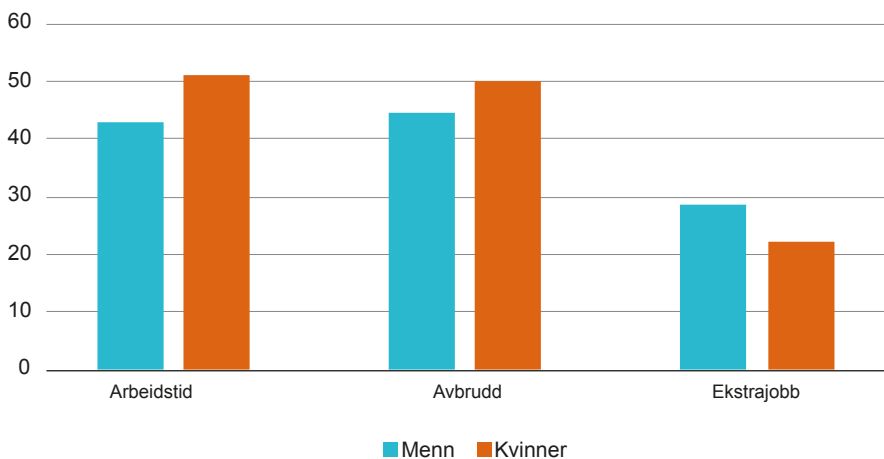
Sparing er likevel bare én av flere måter å ruste seg for pensjonisttilværelsen på. Den «tunge motoren» i pensjonssystemet er opptjening gjennom eget arbeid. Gjennom å jobbe mye, over hele livsløpet, tjener man opp pensjon både i folketrygden og i tjenestepensjonsordningene og AFP. Er dette noe befolkningen har et aktivt forhold til – tenker de på pensjonen når de treffer beslutninger om arbeidsinnsats? I ISFs 2017-undersøkelse om familie og pensjon er det stilt tre spørsmål som berører dette:

1. «Den fremtidige pensjonen kan bli lavere hvis du velger å redusere arbeidstiden og høyere hvis du øker arbeidstiden. I hvilken grad har tanken på din fremtidige pensjon hatt betydning for ditt valg av arbeidstid?»
2. «Den fremtidige pensjonen kan bli lavere hvis du velger å ha avbrudd fra yrkeslivet. I hvilken grad har tanken på din fremtidige pensjon noen gang hatt betydning for hvorvidt du har tatt et avbrudd fra yrkeslivet eller ikke?»
3. «Den fremtidige pensjonen kan bli høyere hvis du velger å ta ekstrajobber. I hvilken grad har tanken på din fremtidige pensjon hatt betydning for ditt valg om å ta ekstrajobber?»

De tre spørsmålene er positivt korrelerte med hverandre, men korrelasjonene er ikke veldig sterke: 0,554 mellom (1) og (2), 0,362 mellom (1) og (3) og 0,346

mellom (2) og (3) (Pearsons R). Dette innebærer at noen respondenter gjennom livet har vært mer tilbøyelige enn andre til å tenke på pensjonen når de gjør avveininger på arbeidsmarkedet, men det er likevel tydelige variasjoner mellom det å vurdere arbeidstid, å vurdere avbrekk og å vurdere ekstrajobber. Det er visse kjønnsforskjeller i svarene på disse tre spørsmålene, som figur 5.4 viser.

Figur 5.4. Andel som sier at tanken på pensjon har hatt betydning for vurderinger av arbeidstid, avbrudd fra arbeid og det å ta ekstrajobb. Menn og kvinner.

Kilde: Undersøkelse om familie og pensjon, ISF 2017

Kvinner sier oftere enn menn at pensjon har hatt betydning for de vurderingene de har gjort med hensyn til arbeidstid og mulige avbrudd fra arbeidslivet. Menn sier oftere enn kvinner at tanken på pensjon har hatt en viss betydning når de har vurdert om de skulle ta en ekstrajobb. Kjønnsforskjellene er signifikante på 1 %-nivå for alle spørsmålene. Disse fordelingene speiler kvinners og menns arbeidsliv: Det er kvinner som jobber deltid og har yrkeskarrierer med avbrudd – menn jobber typisk fulltid uten avbrekk så lenge de har jobb og helse. Det er også grunn til å minne om at mange av kvinnene som er inkludert i denne undersøkelsen, har fått barn mens foreldrepermisjonene var kortere og barnehagedekningen dårligere enn den er i dag. Det har vært vanskelig for mange av dem å ha kontinuerlig fulltidsarbeid. Mange har dermed måttet gjøre vurderinger om arbeidstid og avbrudd, og relativt mange sier altså at de har tenkt på pensjon når de har stått i valg situasjoner. Menn tenker på pensjon når de vurderer om de skal ta en ekstrajobb. Det at såpass mange sier at de har gjort vurderinger knyttet til pensjon når de har tatt beslutninger i arbeidslivet, viser om ikke annet at mange har internalisert at disse vurderingene vil ha betydning for pensjonen deres.

Oppsummering

Samlet gir denne gjennomgangen et inntrykk av høy grad av institusjonell tillit i befolkningen. Et flertall regner med at pensjonen deres blir akseptabel. De som sparer målrettet til pensjonsalderen, gjør dette fordi de har penger å sette til side, mer enn fordi de opplever det som avgjørende å ha en sparekonto å trekke på i alderdommen. Samtlige undersøkelser viser at det er de med høyest inntekt – som også ligger an til å få høye pensjoner – som oftest sparer. De som er mest bekymret for å komme dårlig ut i pensjonssystemet, er de som i minst grad sparer. Samtidig er det interessant å notere at menn i langt større grad enn kvinner har en spareplan for å sikre partneren om de selv skulle falle fra først. Dette sier noe om menns forventninger til seg selv som forsørgere, og også om en bevissthet om at det er kvinner som typisk lever lengst og får de laveste pensjonene.

Kombinasjonen av manglende oversikt over systemet og en gjennomgående tillit til at det samme systemet vil levere en økonomi som er «middels» eller «ganske god», kan være det samme fenomenet som Pedersen og Ellingsæter (2015) avdekker i en artikkel om velferdsordninger for nybakte småbarnsforeldre: Informantene hadde ikke full oversikt over hvilke ordninger som faktisk fantes, og hvordan disse var utformet, før de fikk barn, men de visste at noen ordninger fantes, og stolte på at de var gode nok. Institusjonell tillit drev tilpasningene mer enn presise studier av ordningene som sådan. Noe lignede kan gjøre seg gjeldende for pensjonssystemet. Samtidig er det tydelig at tilliten til dette systemet varierer mellom grupper, på måter som er plausible når man er kjent med omfordelingseffektene i systemet. Kvinner, deltidsarbeidende, lavtlønte og personer som jobber i bransjer som domineres av minimale tjenstepensjoner, har en større risiko enn andre for å oppleve økonomiske vanskeligheter i alderdommen.

Mer bekymringsfullt er det kanskje at mange ser ut til å ha urealistiske forventninger til hvor stor inntektsnedgang de vil få som pensjonister. Mange forventer å beholde om lag 70 prosent av inntekten, uten at de ser for seg at de skal jobbe etter fylte 67 år. Denne forventningen vil bli mindre realistisk jo yngre årskull vi ser på, særlig for dem som ikke har AFP og/eller en god tjenstepensjon. I noen tilfeller vil nok arbeidstakere bli «lurt» av sin egen institusjonelle tillit: Pensjonene kommer til å bli lavere enn de håper, med mindre de står lenger i jobb.

6 Kunnskapskilder og kunnskapsbarrierer

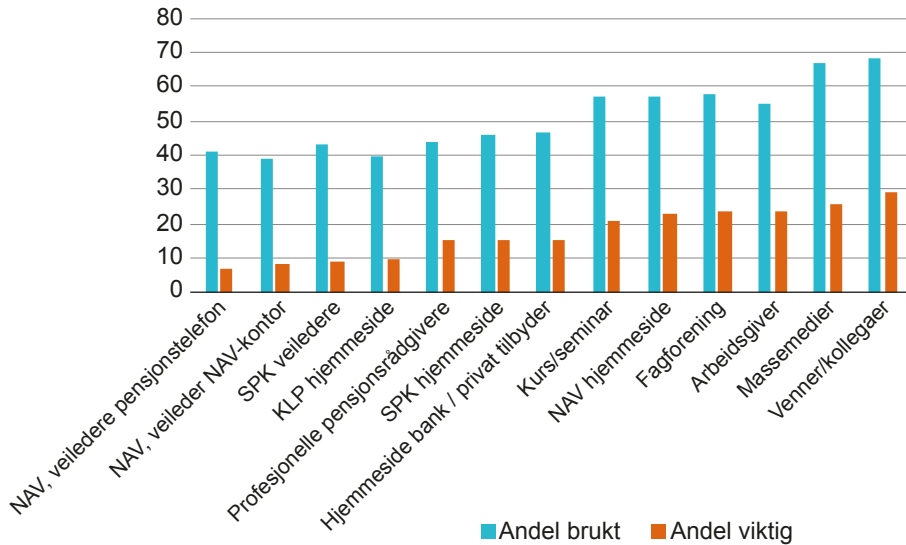
Så langt har vi sett at både interessen for og kunnskapen om pensjon er varierende i befolkningen. Kunnskapen er fragmentert, og relativt mange – særlig blant yngre – viser liten interesse for spørsmålet om pensjon. Det er dermed betimelig å stille spørsmålet om hvor lett det faktisk er å skaffe seg denne kunnskapen. Finnes det gode kunnskapskilder, og hva er eventuelt tersklene for å ta disse bruk?

Dette – hvilke informasjonskilder som finnes, og i hvilken grad disse tas i bruk av ulike grupper i befolkningen – er et tema i samtlige av forskningsundersøkelsene som gjennomgås i denne rapporten. Derimot er det ingen av avisartiklene som har formidlet kunnskap om dette. Ekspertene som uttaler seg i avisene, kan godt gjøre oppmerksom på at disse kalkulatorene finnes, og oppfordre til å bruke dem, men de søker ikke å presentere systematisk kunnskap om i hvilken grad dette faktisk gjøres. Det eneste unntaket er en artikkel i Rana Blad 8. januar 2016 som omtalte en undersøkelse gjennomført av Forbrukerrådet. Forbrukerrådet hadde funnet at de ulike pensjonskalkulatorene ga til dels svært ulike beregninger av framtidig pensjon. Differansene kunne være så store som 50 prosent.

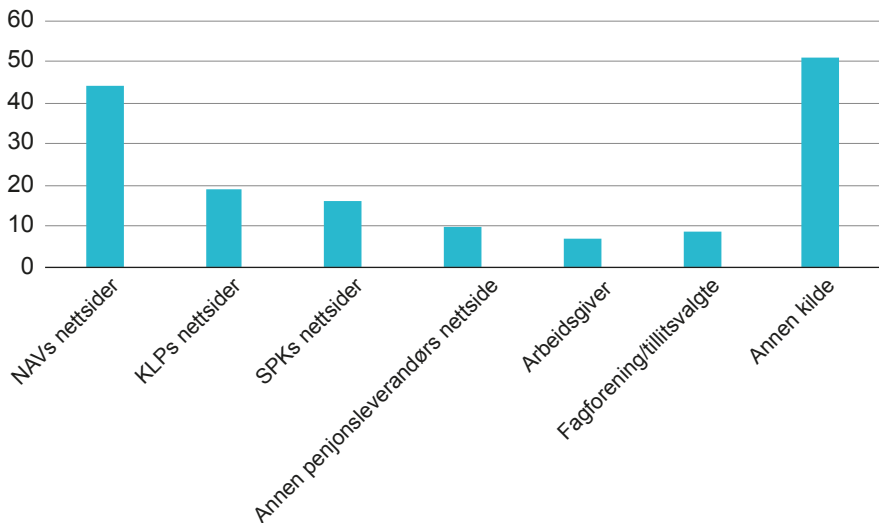
Hvor oppsøker befolkningen kunnskap om pensjon?

I fire av de sju inkluderte studiene stilles det åpne spørsmål om hvor respondentene har henvendt seg for å få svar på spørsmålene sine om pensjon. To av disse er YS Arbeidslivsbarometer 2012 og Midtsundstads studie av tre eldre kohorter av kommuneansatte. Resultatene fra disse to undersøkelsene er vist i figur 6.1 a–b.

Figur 6.1 a–b. Kilder til kunnskap om pensjon.

Kilde: YS Arbeidslivsbarometer. Alle arbeidstakere over 18 år

Kilde: Fafos studie kommunalt ansatte, 2012, rapportert i Midsundstad (2013:28). Kommunalt ansatte i tre fødselskohorter: 1943, 1946 og 1949

Undersøkelsene er gjennomført på ulike måter. Arbeidslivsbarometeret er gjennomført som en nettbasert survey, der respondentene for hver kilde til kunnskap har skullet vurdere om denne har vært «ikke viktig i det hele tatt», «lite viktig», «verken viktig eller uviktig», «viktig», «svært viktig» eller «har ikke benyttet».

Figuren viser andelen som har brukt kilden (altså markert et annet svar enn «ikke benyttet»), og andelen som svarer at den har vært viktig eller svært viktig. Midtsundstads kommuneundersøkelse er gjennomført ved telefonintervju, der respondentene har fått et sett av alternativer og blitt bedt om å nevne alle de har brukt. Denne metodiske forskjellen forklarer sannsynligvis det svært store spriket mellom studiene, også der alternativene er de samme. Et eksempel er at 44 prosent i Arbeidslivsbarometeret sier de har brukt hjemmesidene til Statens pensjonskasse (SPK), mens bare 16 prosent i Midtsundstads studie sier det samme.

Funnene i YS Arbeidslivsbarometer viser at for befolkningen som helhet er det de uformelle kildene til informasjon som er de viktigste: Venner/kolleger oppgis som viktig av 29 prosent, og massemediene følger like bak med 26 prosent. Blant respondenter over 60 år er det derimot NAVs hjemmeside som oppgis som viktig eller svært viktig av flest (Breit og Salomon, 2015a:22). Kurs og seminarer oppgis også oftere som viktig i denne aldersgruppen. Dette kan tyde på at strategiene for informasjonsinnhenting varierer med alder og hvor nær man selv er å skulle ta en beslutning.

Bergene og Drange (2015) har analysert dataene fra YS Arbeidslivsbarometer grundigere. De skiller mellom generisk informasjon (hjemmesider hos NAV, SPK/KLP eller bank), persontilpasset informasjon (veiledere hos NAV, SPK og profesjonelle pensjonsrådgivere) og uformell informasjon (massemedier, fagforening og venner). De finner at 19 prosent ikke hadde brukt noen av disse kunnskapskildene. Av de som hadde benyttet minst én kilde, svarte 43 prosent at de generiske kildene var viktige og tilstrekkelige. 21 prosent sa det samme om de persontilpassede kildene, mens 47 prosent sa at de uformelle kildene hadde vært viktige og tilstrekkelige. Ser man særlig på NAVs informasjonstjenester, svarer 42 prosent at de ikke har benyttet noen av disse. Blant dem som har brukt minst én av NAVs tjenester, sier henholdsvis 31 og 12 prosent at de generiske og persontilpassede informasjonskildene var viktige og tilstrekkelige. Sett under ett var det altså hele 65 prosent som ikke anså disse som viktige. NAV treffer med andre ord relativt dårlig med sitt informasjonsopplegg, slik det måles i denne undersøkelsen (Bergene og Drange, 2015:270).

Folks forventninger om hva slags økonomi de vil få som pensjonister, har stor betydning for om de oppsøker informasjonskildene eller ikke. Sjansen for å ikke ha brukt noen kilder er større blant dem som tror de vil få dårlig økonomi som pensjonister. De som forventer å få dårlig økonomi, unngår altså å søke informasjon – kanskje fordi de kvier seg for å få dette bekreftet. Personer som tror de vil ha tilfredsstillende økonomi som pensjonister, oppgir oftere enn andre å ha

hatt utbytte av alle de tre kildene til informasjon. De generiske kildene oppgis oftest som viktige og tilstrekkelige av personer med høy inntekt, mens inntekt ikke ser ut til å ha betydning for hvilket utbytte man får av persontilpassede og uformelle informasjonskilder. Bergene og Drange (2015:276) konkluderer med at det er de som har mest kunnskap om pensjon, som oftest oppgir behov for å lære mer. Dette mener de kan gi opphav til en polarisering, der noen er kunnskapsrike og interesserte, mens andre melder seg ut. Studien finner at det særlig er kvinner med lav utdanning og lønn, og som ikke eier egen bolig, som framstår som uinteresserte og «utmeldte». Dette kan være en gruppe med særlig behov for tilpasset informasjon.

I de to undersøkelsene som er gjennomført av NAV (2006 og 2012), stilles det også spørsmål om hvor respondentene har henvendt seg for å skaffe seg kunnskap om pensjon. I undersøkelsen fra 2006 spørres det om både hvor respondentene har henvendt seg for å få kunnskap om pensjon, og hvor de ville foretrekke å få denne kunnskapen (Lien og Grambo, 2007:33–34). De to vanligste kildene til kunnskap er NAV (33 prosent) og arbeidsgiver (28 prosent). Selskapene som leverer tjenestepensjonene, og forsikringsselskapene, er sjeldnere brukt som informasjonskilder. Undersøkelsen finner en tydelig aldersforskjell: De yngre (opp til 40 år) har arbeidsgiver som viktigste informasjonskilde, mens de eldre (over 50) oppgir NAV. Forskerne bak undersøkelsen spekulerer på om alternativet «arbeidsgiver» kan ha fanget opp enhver form for informasjonsutveksling på arbeidsplassen, inkludert den uformelle praten med kollegaene over lunsjbordet, og at dette kan være noe av grunnen til at andelen som sier at de får informasjon her, er såpass høy. De oppfatter likevel den relativt lave andelen som har søkt informasjon om NAV, som et tankekors for etaten, og påpeker behovet for å jobbe mer systematisk med informasjon fram mot og etter pensjonsreformen. De finner også at respondentene har en klar preferanse for NAV: På spørsmålet om hvordan de vil foretrekke å få informasjon om folketrygdens alderspensjon, er «skriftlig fra NAV» det klart foretrukne alternativet. Hele 70,6 prosent av respondentene oppgir dette. På andre plass kommer NAVs nettsider, med 31,1 prosent. «Muntlig fra NAV» foretrekkes av 13,9 prosent, mens «annet, inkludert e-post» oppgis av 5 prosent. Bare 1,3 prosent sier de ikke er interessert i informasjon. Forskerne stusser på at etterspørselen etter skriftlig informasjon er så stor, når store deler av befolkningen er så komfortable med å bruke internett som informasjonskilde i andre sammenhenger, og undrer: «Kan det tenkes at mange opplever pensjonering som en såpass viktig beslutning at det gjerne vil ha et 'offisielt' papir i hånda, selv om det kun dreier seg om informasjon og ikke et vedtak?» (Lien og Grambo, 2007:34). Det er en tydelig tendens i materialet at personer med grunnskole og videregående skole som

høyeste fullførte utdanning oftest ønsker seg skriftlig informasjon, mens de med høyere utdanning oftere foretrekker internett.

NAV-undersøkelsen fra 2012/2013 inkluderte bare arbeidstakere mellom 62 og 66 år, og en av hensiktene med undersøkelsen var å få mer kunnskap om motivasjonen for å ta ut pensjon tidlig og kombinere pensjonsuttak og fortsatt arbeidsinnsats. Alle funnene i denne undersøkelsen som angår informasjonsinnhenting, er derfor presentert etter om respondenten har begynt å ta ut pensjon eller ikke, og undersøkelsen avdekker noen interessante forskjeller (Galaasen og Dahl, 2013:43ff.). Blant de som har tatt ut pensjon, er NAVs nettside «Din pensjon» og det lokale NAV-kontoret de viktigste informasjonskildene. Blant de som ikke har begynt uttak, er «arbeidsgiver/kollegaer» den viktigste kilden, etterfulgt av NAVs nettside og media. Den største forskjellen gjelder lokale NAV-kontor: Mer enn dobbelt så mange av de som har startet uttak, har hentet informasjon her, sammenlignet med dem som ikke tar ut pensjon (drøyt 40 vs. 20 prosent). Forfatterne mener funnene tyder på at de som har tatt ut pensjon, har orientert seg bredere og mer aktivt enn dem som ikke har tatt ut, og knytter dette til at det å ta ut pensjon på et gitt tidspunkt oppfattes som et aktivt valg, mens det å ikke ta ut ikke krever samme gjennomtenking (Galaasen og Dahl, 2013:44). Medienes rolle omtales særlig: Veldig mange sier at de får mye informasjon gjennom media, men svært få – om lag fem prosent – sier at media hadde svært stor betydning for valget deres om å ta ut pensjon eller ikke. Forskerne påpeker at alle har tilgang til media og fanger opp en del informasjon her, men når det skal gjøres aktive valg, oppsøker man andre informasjonskilder.

Pensjonskalkulatorene – svaret på informasjonsutfordringen?

Som nevnt gjorde Forbrukerrådet en test av pensjonskalkulatorer i 2015 (Forbrukerrådet, 2015). De så da særlig på kalkulatorene som ble tilbudt av ulike kommersielle leverandører – som på den tida ikke hadde innloggingsløsninger, men som inviterte til å beregne sparing for ulike profiler (kjønn, alder og inntekt). Utfallene av kalkulatorenas beregninger varierte betydelig for alle profilene, og Forbrukerrådet uttrykte en klar skepsis til denne måten å skaffe kunnskap om pensjon på. De anbefalte befolkningen heller å bruke informasjonen på NAVs hjemmesider, og de anbefalte pensjonsleverandørene å lenke til denne framfor å fremme egne løsninger.

Pensjonskalkulatorene har nok endret seg siden 2015, og noen av de kommersielle aktørene tilbyr nå innloggingsløsninger der de kan innhente presise

opplysninger fra flere kilder. Andre opererer med enkle løsninger der man kan «leke med» å legge inn ulike forutsetninger og se hvordan den estimerte pensjonen endrer seg. Dette innebærer at kalkulatoren fortsatt estimerer pensjon, og vi har ikke her gjort noe forsøk på å gjenta Forbrukerrådets test og sammenligne utfall.

I undersøkelsen rettet til ansatte i privat sektor i 2010 ble respondentene spurt om de hadde benyttet seg av nettbaserte informasjonstjenester om pensjon. Respondentene kan ha hatt ulike assosiasjoner til begrepet «nettbaserte tjenester», men spørsmålet var ment å særlig skulle fange opp bruken av pensjonskalkulatorer. 28 prosent av mennene og 24 prosent av kvinnene sa at de hadde brukt slike tjenester. Andelen var høyest blant de eldre (over 50 år) og blant dem med høyere utdanning og inntekt (Midtsundstad og Hyggen, 2011:23). Inntektsforskjellen forsvinner i multivariate analyser hvor det kontrolleres blant annet for kjønn, sivilstatus, arbeidstid og bransje, mens forskjellene etter utdanning og – særlig – alder opprettholdes (Hermansen og Midtsundstad, 2015).

De som oppga å ha brukt nettbaserte tjenester i undersøkelsen blant ansatte i privat sektor, fikk oppfølgingsspørsmål om den samlede beregnede pensjonen var høyere eller lavere enn de hadde trodd. 191 respondenter har svart på dette spørsmålet, og av disse sier 44 prosent at den verken var høyere eller lavere. 30 prosent sier at den var noe lavere (Midtsundstad og Hyggen, 2011:24). De fleste har antakelig ikke hatt svært tydelige oppfatninger om hvor høy pensjon de kom til å få, og har dermed tatt det beregnede tallet til etterretning. Det er likevel påfallende at de som oftest hadde overvurdert pensjonen sin, var respondenter i den første fødselskohorten som må forholde seg til det nye pensjonssystemet, altså personer født mellom 1964 og 1970. Mange lot altså ikke til å ha tatt inn over seg hva det nye pensjonssystemet innebar for dem.

Pensjonskalkulatorer kan være krevende å bruke. Ikke minst kan det være krevende å forstå informasjonen man får ut. I en studie ble et utvalg av befolkningen invitert til å teste NAVs pensjonskalkulator, før de ble satt sammen i fokusgrupper for å diskutere opplevelsen med kalkulatoren (Breit og Salomon, 2015a og b). En hovedkonklusjon fra studien var at kalkulatorer ikke minsket behovet for å snakke med veiledere. Det var snarere tvert imot: Etter å ha forsøkt kalkulatoren hadde deltakerne en rekke spørsmål de gjerne ville drøfte med noen. Dette gjaldt særlig samordningen mellom ulike pensjonsordninger og mellom ektefeller. Flere hadde vansker med å forstå begreper som «fleksibel alderspensjon», «trygdetid» og «opptjening». Selv et dagligdags begrep som «inntekt» skapte forvirring i kalkulatoren: Viste det til lønnsinntekt eller samlet inntekt? (Breit og Salomon, 2015a:26). Mange ble usikre av spørsmålet om de

hadde AFP eller ikke. Det visste de ofte ikke, og de strevde med å forstå forholdet mellom AFP og folketrygdens ordninger. Opptjening i utlandet og delvis uførepensjonering utløste også spørsmål til beregningene i kalkulatoren. En av deltakerne i studien foreslo spøkefullt en forbedring i kalkulatoren: «NAV burde egentlig hatt en liten knapp der det sto ‘trenger du psykologhjelp etter dette?’» (Breit og Salomon, 2015a:26).

Erfaringene med kalkulatoren kan drøftes i lys av fem terskler: interesse, adgang, tolkning og forståelse, refleksjon og oppfølging (Breit og Salomon, 2015b). For det første må de intenderte brukerne være såpass interesserte at de faktisk oppsøker kalkulatoren og logger seg inn. Allerede her kan det være store forskjeller mellom grupper i befolkningen. Til fokusgruppeundersøkelsen viste det seg for eksempel å være svært vanskelig å rekruttere unge menn. For det andre må innloggingsprosedyrene fungere. Her er det grunn til å tro at det har skjedd forbedringer på få år, men på det tidspunktet fokusgruppeundersøkelsen ble gjennomført, var det flere som slet med å logge seg inn i kalkulatoren. For det tredje må brukerne være i stand til å tolke og forstå den informasjonen de får. Her er det mange som strever med NAVs kalkulator, som avsnittet over viser. For det fjerde må brukerne klare å relatere informasjonen til sin egen situasjon her og nå: Hva betyr dette for meg? Mange av brukerne som er sitert hos Breit og Salomon (2015b), kom egentlig aldri til dette stadiet, fordi de satt igjen med flere spørsmål enn svar etter å ha tatt til seg informasjonen i kalkulatoren. Den femte terskelen, oppfølging, virket dermed sentral. Problemet i den sammenhengen er at NAV har som strategi at pensjonskalkulatoren, sammen med annen informasjon på nett, skal erstatte mye av behovet for personlige samtaler med en veileder. Det er dermed ikke lagt opp til omfattende oppfølging. Breit og Salomon (2015b:312) peker på at kalkulatoren gir opplysninger om de enkle sammenhengene, men brukerne ønsker fortsatt noen å diskutere de mer komplekse spørsmålene med. Dette gjelder særlig spørsmål knyttet til samordning. Dermed kan det hende at den viktigste forskjellen for NAVs veiledere er at de i framtida vil bli kontaktet med mer komplekse spørsmål enn tidligere. Samtidig viser intervjuer med ansatte i NAV at de opplever forventninger om at samtalen med brukerne skal holdes korte (Breit og Salomon, 2015a:40). Dette kan tyde på at det kan være et misforhold mellom etterspørselen etter informasjon – det brukerne faktisk forventer – og det NAV kan tilby.

Informasjonsbarrierer – og hvordan de kan bygges ned

Hovedkonklusjonen gjennom denne rapporten er at befolkningen generelt er lite interessert i pensjon, og at kunnskapsnivået er sterkt varierende og gjennomgående relativt lavt. Pensjonskalkulatorene bøter ikke fullt ut på dette, siden de i mange tilfeller ser ut til å ha som sin viktigste funksjon å hjelpe brukerne til å stille mer presise spørsmål enn tidligere. Dette leder over i spørsmålet om hva som kan gjøres. Hva er gode måter å formidle kunnskap om pensjon på?

En kilde til kunnskap om dette er et eksperiment som ble gjort i Norge i 2012. Et representativt utvalg på 3000 personer i alderen 40–67 år ble invitert til å svare på en nettbasert spørreundersøkelse med kunnskapsspørsmål om pensjon (Finseraas og Jakobsson, 2014). Seks dager før undersøkelsen ble lansert, fikk halvparten av utvalget – 1500 personer – oversendt en brosjyre fra NAV som redegjorde for hovedtrekk i det nye pensjonssystemet. Resten av utvalget ble behandlet som en kontrollgruppe som ikke fikk noen informasjon. Spørreskjemaet ble sendt ut i september 2012. Drøyt fire måneder senere (februar 2013) ble de samme personene invitert på nytt til å svare på et sett av kunnskapsspørsmål om pensjon (Finseraas, Jakobsson og Svensson, 2017).

Et første funn var at svarprosenten i den første runden var høyere i kontrollutvalget enn i eksperimentutvalget (83 mot 70 prosent). Forskerne kan bare spekulere på hvorfor og foreslår at flere i eksperimentutvalget avsto fra å svare fordi studien ble oppfattet som mer arbeidskrevende. De ble ikke bare bedt om å svare på noen spørsmål, men også om å laste ned og lese en brosjyre. Alternativt kan eksperimentutvalget ha hatt en sterkere opplevelse av at de burde svare riktig – de hadde tross alt fått informasjonen – og avstått fra å svare for å ikke avsløre at de fortsatt manglet kunnskap. For øvrig viste undersøkelsen (Finseraas og Jakobsson, 2014) at eksperimentutvalget signifikant oftere svarte korrekt på kunnskapsspørsmålene enn det kontrollutvalget gjorde. Forskjellen var ikke stor, men stor nok til at den ikke kan forklares med ulikhetene i svartilbøyelighet. Effekten var størst for respondenter med høyere utdanning, men bare for de mer kompliserte sidene ved reformen. Grunntrekkene så ut til å bli forstått også av personer i eksperimentgruppen uten høyere utdanning. Derimot var det ingen forskjeller mellom de to gruppene med hensyn til hvordan de planla å innrette seg i det nye pensjonssystemet. Informasjonen fikk altså ikke respondentene til å endre preferansene eller planene sine.

Eksperimentet ble som nevnt gjentatt drøyt fire måneder senere. De samme spørsmålene ble stilt til de samme respondentene, og ingen ny informasjon ble gitt i mellomtida. I denne omgangen var det ingen forskjeller mellom de to

gruppene i hvor mye kunnskap de hadde om det nye pensjonssystemet. Effekten av å ha fått brosjyren forsvant altså helt i løpet av fire måneder. Dette noe nedslående funnet tyder på at offentlige informasjonskampanjer har klare begrensninger – det at informasjon blir fanget opp og forstått, innebærer ikke nødvendigvis at den blir husket over tid.

Sverige har over tid hatt en annen tilnærming til spørsmålet om informasjonsformidling. Siden 1998 har alle som har pensjonsopptjening i Sverige, fått et årlig brev – kjent som den oransje konvolutt, etter utseendet på utsendelsen – som redegjør for opptjening og beregner framtidig pensjon. I en periode ble det årlig målt hvor godt den oransje konvolutt fungerte for å øke kjennskapen til pensjonene; den siste av disse ble gjort i 2014 (Theorell, 2014). Målingen i 2014 ble gjort ved telefonintervjuer med 1000 tilfeldig utvalgte mottakere, med en svarprosent på 43. Ifølge denne undersøkelsen var 95 prosent av de som hadde fått konvolutt, klar over at de hadde fått dette brevet, 77 prosent hadde åpnet det, og 69 prosent hadde lest iallfall noe av innholdet. 56 prosent vet at Pensionsmyndigheten er avsender av brevet i den oransje konvolutt. 65 prosent av de som hadde lest iallfall noe av informasjonen i brevet, syntes dette var lett å forstå, mens bare 9 prosent sa det var vanskelig eller svært vanskelig. Imidlertid er det 21 prosent som tror at brevet inkluderer informasjon om tjenestepensjoner, noe det altså ikke gjør. 30 prosent skulle ønske at konvolutt inneholdt mer informasjon, og da er det typisk informasjon om den samlede, beregnede pensjonen de ønsker (alle tall fra Theorell, 2014).

Flere andre land i OECD-området, som USA, Storbritannia, Chile og Nederland, har tilsvarende systemer med årlige oversikter som distribueres til medlemmene i pensjonsordningen. OECD og samarbeidspartnere gikk gjennom disse tiltakene i 2013, og kom med en rekke kritiske bemerkninger (OECD, 2013). Særlig var de kritiske til at dokumentene framsto som «passiv informasjonsutlevering», og argumenterte for at de også burde oppmuntre medlemmene til å gjøre noe for å bedre inntekten sin i alderdommen. Særlig burde oversiktene framheve betydningen av å øke spareraten og/eller å forlenge arbeidslivet. OECD mente videre at oversiktene burde legge vekt på månedlig inntekt i pensjonstida heller enn på den totale verdien av en persons (virtuelle) pensjonssparing, og at de burde ha et brukervennlig språk.

Et brukervennlig språk har også vært prioritert i Finans Norges språkprosjekt, som ble igangsatt sommeren 2015. Prosjektet var et samarbeid mellom Finans Norge, Språkrådet, Forbrukerombudet, Finansportalen, Finansforbundet og livselskapene, og formålet var å lage en bransjestandard for klarspråk på pensjonsområdet og en elektronisk ordliste. Ordlisten som ble utarbeidet,

inneholder om lag 100 ord som har fått gjennomarbeidede forklaringer, og gir finansbransjen et verktøy til å kommunisere mer effektivt om pensjon. I et forprosjekt ble forståelsen av ulike pensjonsrelaterte begreper i befolkningen målt. Undersøkelsen foregikk på den måten at respondentene ble presentert for et begrep og ble bedt om å velge mellom tre tolkninger av hva begrepet kunne bety. På denne måten valgte 67 prosent riktig tolkning av «alderspensjon» og 49 prosent riktig tolkning av «tjenestepensjon», mens bare henholdsvis 4, 7 og 11 prosent klarte å identifisere riktig tolkning av «dødelighetsarv», «innskuddsfritak» og «fortsettelsesforsikring» (presentert på Finans Norges nettsted, nyhetsoppslag 6. september 2016).

Oppsummering

Mange land i verden leter etter måter å kommunisere effektivt om alderspensjon på, og gjennomgangen i dette kapitlet viser at det er mange barrierer. Kunnskapssøking om pensjon ser ut til å være preget av matteuseffekter; jamfør bibelteksten «For den som har, skal få, og det i overflod. Men den som ikke har, skal bli fratatt selv det han har» (Matteusevangeliet, 25, 29). De som vet en del fra før, er de som er mest interessert i å lære mer, og også de som har lettest for å ta til seg ny kunnskap. Det er de som har høyest inntekt, som oftest oppsøker og nyttiggjør seg generisk informasjon på nett. Påfallende nok ser det også ut til å være de som antar at de vil få en rimelig god økonomi som alderspensjonister, som oftest oppsøker kunnskap. Studiene kan likevel ikke gi et fullgodt svar på om dette skyldes at disse har høyere utdanning og inntekt enn andre, eller om optimisme – eller pessimisme og mismot – har en selvstendig effekt. Det er grunn til å merke seg at forskerne advarer mot en polarisering, der noen har rimelig god kontroll på pensjonssystemet, mens andre melder seg ut.

Funnene tyder også på at det er klare forskjeller i hvorvidt man oppsøker informasjon, og hvor man søker denne, etter alder. De som har mange år igjen til pensjonsalderen, får informasjon fra medier og gjennom venner og kollegaer. De som nærmer seg den aktuelle alderen, og særlig de som har tatt valget om å begynne å ta ut pensjon, søker kunnskap hos NAV. Én studie påpeker at det å ta ut pensjon tydeligvis oppfattes som et mer aktivt valg enn det å ikke gjøre det – de som hadde begynt uttaket, hadde langt oftere hentet informasjon hos NAV enn jevnaldrende som ikke hadde gjort dette.

Hva er så effektive måter å formidle kunnskap på? Eksempelene vi har gjennomgått i dette kapitlet, viser at det er svakheter med alle informasjonsstrategier. Pensjonskalkulatorene gir noen svar, men later også til å generere en rekke

spørsmål. Mange ønsker å drøfte pensjonen sin med en NAV-veileder etter å ha gjort beregninger i en kalkulator. Informasjon i brosjyreform er fort glemt, og sender man personlige oversikter til alle medlemmene i pensjonsordningen, risikerer man – som i Sverige – at mer enn én av fem ikke åpner konvoluttene. Det at mange i en av NAVs undersøkelser sier at de aller helst vil ha informasjon i skriftlig form fra NAV, tyder likevel på at mange ville sette pris på en oransje konvolutt. Midtsundstad (2019) anbefaler dette som ett tiltak som kunne styrke pensjonskunnskapen også i Norge. Uansett vil et klart språk, med minst mulig «pensjonssjargong», og konkrete visualiseringer av månedlige utbetalinger i pensjonstida, kunne bidra til at flere får bedre innsikt og dermed bedre grunnlag for å treffe gode beslutninger.

7 Gode prinsipper for fordeling av pensjon

Så langt i denne rapporten har vi sett på interesse for, kunnskap om og tilpasninger til det nye pensjonssystemet. Dette finnes det, som vi har sett, en del litteratur om. I dette kapitlet skal vi vende oppmerksomheten mot holdningene til alderspensjon, altså hva befolkningen mener om ulike prinsipper pensjonen kan utmåles etter. Dette er det sett lite på i Norge tidligere. Også internasjonalt finnes det få studier av hva befolkningen mener om ulike måter å utmåle pensjon på. Det finnes en del studier av oppslutningen om ulike velferdsordninger, som typisk viser at alderspensjonen har svært høy legitimitet i befolkningen. «Alle» er enige i at man må ha gode ordninger for de gamle, på samme måte som at «alle» mener at staten må sørge for at innbyggerne har tilgang til skikkelig helsestell. Ordninger for arbeidsløse, sosialhjelpsmottakere og innvandrere er derimot mer omstridte (Ebbinghaus og Naumann, 2018).

Vi vet med andre ord at befolkningen i Europa er ganske samstemt om at statene bør ha et pensjonssystem, men vi vet mindre om hva slags pensjonssystem befolkningen slutter opp om. Er innbyggerne fornøyde med et system som gir alle en lik grunnsikring, og mener at eventuell sparing utover dette får være opp til den enkelte? Er systemet godt nok hvis noen pensjonister ender med inntekter under fattigdomsgrensen, eller vil befolkningen sikre at alle har en tilstrekkelig inntekt i alderdommen? Hva mener folk flest egentlig om levealdersjustering og overføring av pensjonsrettigheter mellom ektefeller? Dette er spørsmål vi vil gjennomgå i dette kapitlet. Alle tallene kommer fra Undersøkelse om familie og pensjon, som ble gjennomført av Institutt for samfunnsforskning høsten 2017.

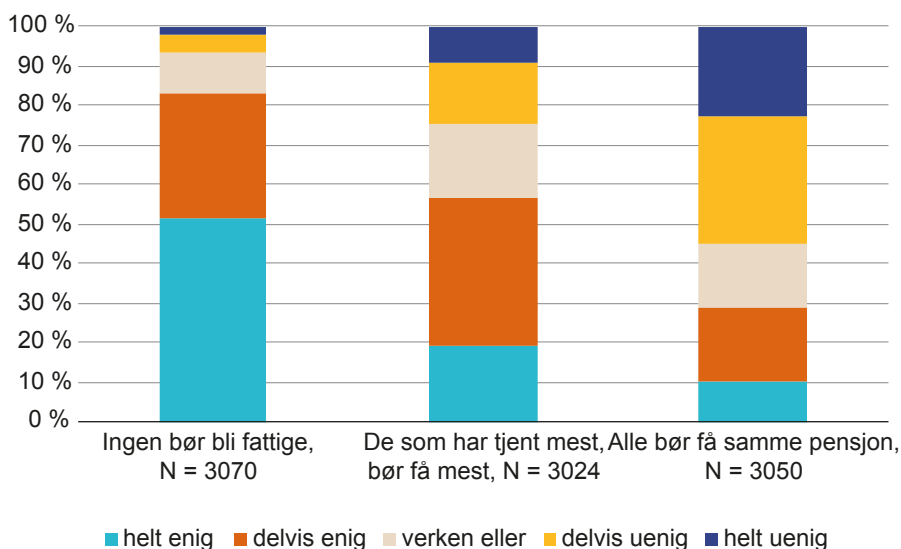
Oppfatninger om fordelingsmekanismer

Vi starter med å se på svarfordelingen på tre generelle påstander om fordelingsmekanismene i pensjonssystemet. Spørsmålet lød: «Det kan være ulike synspunkter på hvilke prinsipper som skal ligge til grunn for pensjonssystemet i folketrygden. Hvor enig eller uenig er du i følgende påstander:

- Pensjonssystemet i folketrygden bør innrettes slik at ingen alderspensjonister blir fattige.
- Personer som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet, bør få mer pensjon fra folketrygden enn personer som har hatt lavere lønnsinntekter gjennom livet.
- Alle bør få samme pensjon fra folketrygden uansett hvor mye de har jobbet og hvor mye de har tjent gjennom livet.»

Oppslutningen om hver av de tre påstandene er vist i figur 7.1.

Figur 7.1. Oppslutning om tre påstander om hvordan folketrygden bør fordeles mellom grupper.

Kilde: Undersøkelse om familie og pensjon, ISF 2017

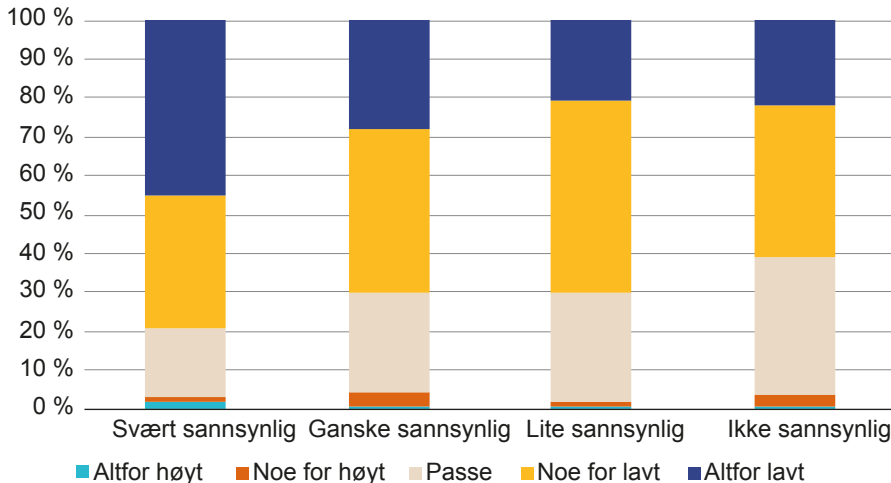
Det er stor oppslutning om prinsippet om at pensjonene bør innrettes slik at ingen alderspensjonister blir fattige. Mer enn halvparten – 51 prosent – sier seg helt enige i dette, og ytterligere 32 prosent sier seg delvis enige. På de andre påstandene er det større spredning, og for påstanden «Alle bør få samme pensjon fra folketrygden [...]» er det ingen konsensus. Nesten 30 prosent er helt eller delvis enige i dette, mens 23 prosent er helt uenige. For påstanden «personer som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet, bør få mer [...]» er det en opphopning på «delvis enig»: 38 prosent havner i denne kategorien. Dette antyder at de er enige i dette prinsippet, men de vil ikke trekke det svært langt. De som har tjent mest, skal ikke nødvendigvis få så mye mer enn andre.

Samlet gir figur 7.1 inntrykk av at det er stor oppslutning om en omfordelende folketrygd med sterk grunnsikring: Folketrygden bør både sikre de eldre mot fattigdom og bidra til å sikre tilvakt inntekt – kanskje ikke fullt ut, men de som har tjent godt gjennom livet, bør få noe større utbetalinger. Noen er åpne for prinsippet om at folketrygden bør gi helt flate ytelser – likt til alle – men flertallet, 55 prosent, er helt eller delvis uenige i dette prinsippet. Med andre ord er det relativt stor oppslutning om folketrygden omtrent som den er, bortsett fra at minstesikringen burde vært bedre. Garantipensjonen til enslige har over tid ligget lavere enn fattigdomsgrensen for enslige. I 2014 hadde hele 76 prosent av aleneboende minstepensjonister inntekter under fattigdomsgrensen (Omholt, 2016:26).

Videre analyser av svarfordelingen på disse tre spørsmålene viser sterke effekter av alder og inntekt (Grødem, under vurdering). De som er over 50 år, og de som har inntekter over 600 000 kroner i året, skiller seg ut. Disse er langt oftere enige i at de som har hatt høye lønnsinntekter gjennom livet, bør få mer pensjon, og tilsvarende uenige i at alle bør få samme pensjon fra folketrygden. De som er over 50, er oftere enn andre helt enige i at pensjonssystemet i folketrygden bør innrettes slik at ingen blir fattige, mens de som har høyest inntekt, oftere er uenige i dette. Disse effektene holder etter at det er kontrollert for kjønn, utdanning og arbeidstilknytning. For spørsmålet om fattigdom gjelder inntektseffektene over hele spekteret: Jo lavere inntekt, jo oftere slutter man opp om prinsippet om at pensjonssystemet i folketrygden skal forhindre fattigdom. For de andre spørsmålene er det de med høyest inntekt som skiller seg ut.

Spørsmålet om fattigdom blant alderspensjonister er, som allerede nevnt, tett knyttet til nivået på garantipensjonen, som er den nye minstesikringen i alderstrygden. Respondentene i ISFs undersøkelse om familie og pensjon fra 2017 ble spurt om hva de mente om nivået på garantipensjonen. Spørsmålet ble introdusert med en redegjørelse for hva garantipensjon er, og det ble opplyst at nivået på garantipensjonen på tidspunktet undersøkelsen ble gjennomført, var 187 000 kroner. I lys av denne informasjonen svarte 3 prosent av respondentene at garantipensjonen var altfor høy eller for høy, 28 prosent sa den var passe, 42 prosent sa den var litt for lav, og 27 prosent mente at den var altfor lav. Svarfordelingen viste seg å henge sammen med det neste spørsmålet i skjemaet, nemlig hvor sannsynlig respondentene mente det var at de selv ville motta garantipensjon. Dette er vist i figur 7.2.

Figur 7.2. Oppfatning om nivået på garantipensjonen etter hvor sannsynlig man tror det er at man selv vil motta garantipensjon. N = 3080.

Kilde: Undersøkelse om familie og pensjon, ISF 2017

Figur 7.2 viser tydelig at andelen som mener at garantipensjonen er altfor lav, er langt høyere blant dem som antar at de selv vil motta garantipensjon, enn blant dem som mener det er lite sannsynlig at de selv vil motta denne. 45 prosent av de som tror de selv vil motta garantipensjon, mener at denne er altfor lav, mens bare 22 prosent av de som sier det ikke er sannsynlig at de selv vil motta garantipensjon, gir dette svaret. 36 prosent av disse mener at nivået på garantipensjonen er «passe», og dette er dobbelt så mange som blant dem som antar at de selv vil motta garantipensjon (18 prosent). Andelen som mener garantipensjonen er for høy, er likevel svært lav i alle undergruppene.

Samlet tyder disse funnene på at oppfatningene om hva som er gode prinsipper for fordeling av alderspensjon, langt på vei er drevet av egeninteresse: Folk mener at et godt pensjonssystem er et system som gir gode ytelser til dem selv. De som tjener godt, er opptatt av at folketrygden bør gi mer til dem som har tjent mest over livsløpet, mens de som har lavere inntekter, er mer opptatt av at systemet må innrettes slik at ingen blir fattige. De som frykter at de selv vil motta garantipensjon, mener at denne burde vært vesentlig høyere, mens de som mener det er lite sannsynlig at de selv vil motta denne ytelsen, oftere synes den er høy nok. 50–53-åringene ønsker i noe større grad enn andre å ha gjennomgående gode ytelser – ingen fattige, og mer til dem som har tjent mer. Dette kan tolkes som at de som nærmer seg pensjonsalderen, oftere enn andre ønsker at samfunnet skal prioritere gode alderspensjoner, men det kan også handle om at

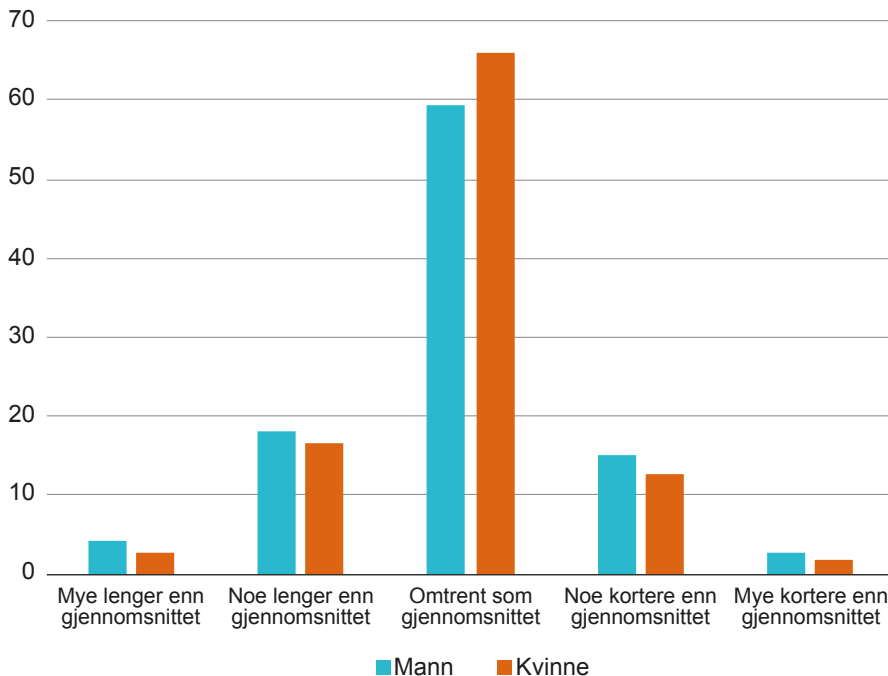
personer i denne aldersgruppen er skeptiske til større endringer i systemet. De slutter opp om alderspensjonen som den er, vel vitende om at de selv har liten tid til å tilpasse seg eventuelle større endringer.

Oppfatninger om levealdersjustering og overføring av pensjon

Pensjonsreformen, som har vært implementert i folketrygden siden 2011, innførte en rekke nye prinsipper for beregning av pensjon. Et av de mest sentrale var levealdersjusteringen, altså det at pensjonsutbetalingene blir lavere for årskull som antas å leve lenger. Så lenge levealderen øker fra en fødselskohort til den neste, vil den antatte gjenstående levetida når man begynner å ta ut pensjon, også øke, og yngre kohorter vil få lavere pensjon – hvis de da ikke jobber lenger for å kompensere for levealdersjusteringen.

Kombinasjonen av levealdersjustering og fleksibelt uttakstidspunkt innebærer at personer som ønsker å tilpasse seg optimalt, må gjøre antakelser om sitt eget dødstidspunkt. Hvis man tror man kommer til å dø tidlig, sammenlignet med gjennomsnittet for sitt årskull, kan det være et argument for å ta ut pensjon tidlig. Respondentene i ISFs undersøkelse om familie og pensjon er spurt hva de mener om dette. Spørsmålet lød: «Hva tenker du om din egen forventede levealder sammenlignet med andre i ditt årskull? Regner du med å leve lenger eller kortere enn gjennomsnittet i ditt årskull?» Svarfordelingen for menn og kvinner er vist i figur 7.3.

Figur 7.3. Forventning om egen levealder sammenlignet med gjennomsnittet for årskullet, etter kjønn.

Kilde: Undersøkelse om familie og pensjon, ISF 2017

Figuren viser at både menn og kvinner antar at de vil leve omtrent like lenge som gjennomsnittet for sitt årskull. 59 prosent av mennene og 66 prosent av kvinnene antar dette. Det er flere menn enn kvinner som tror de vil leve kortere enn gjennomsnittet – noe flere menn sannsynligvis også vil, med tanke på kjønnsforskjellene i forventet levealder. Men det er også flere menn som tror de vil leve lenger eller mye lenger.

Undersøkelse om familie og pensjon inneholder ingen spørsmål om prinsippet om levealdersjustering som sådan, men derimot et spørsmål om måten justeringen er utformet på i Norge. Spørsmålet er utformet som følger:

«Det reformerte pensjonssystemet i folketrygden er innrettet slik at det ikke får noen betydning for størrelsen på den årlige pensjonen at kvinner i gjennomsnitt lever ca. tre år lenger enn menn.

Tenk deg to personer, Kari og Ola, som har jobbet like lenge og tjent i gjennomsnitt like mye gjennom livet. Begge starter uttak av pensjon ved fylte 65 år. De får da like mye utbetalt per år. Siden kvinner i gjennomsnitt lever tre år lenger enn menn, vil Kari mest sannsynlig motta mer

pensjon i løpet av livet enn Ola. To personer, A og B, står og diskuterer dette. Hvem er du mest enig med, A eller B?

A sier: Ettersom Ola mest sannsynlig vil leve kortere enn Kari, bør han få mer utbetalt per år slik at summen av pensjonsutbetalinger over livet blir den samme.

B sier: Ola og Kari bør få like mye utbetalt per år selv om Kari mest sannsynlig vil leve lenger enn Ola og dermed få utbetalt en større sum i pensjon over livet.»

Det reformerte pensjonssystemet er altså i tråd med oppfatningen til B, og de aller fleste respondentene i undersøkelsen mener dette er som det bør være. Hele 86 prosent er enige med B. 4 prosent har ingen mening, og 10 prosent er enige med A. Av disse 10 prosentene er 86 prosent menn – det er med andre ord nesten bare menn som er kritiske til at levealdersjusteringen ikke tar høyde for kjønnsforskjeller i forventet levealder. I en multivariat analyse (ikke vist), der vi kontrollerer for alder, utdanning, inntekt og antakelse om egen forventet livslengde sammenlignet med gjennomsnittet for årskullet, er det bare kjønn som har selvstendig betydning. Kjønnsforskjellen er imidlertid betydelig. Motstand mot kjønnsnøytralt delingstall er en soleklar mannssak. Dette er i tråd med den tentative konklusjonen ovenfor, nemlig at oppfatninger om hvordan pensjonen bør fordeles, drives av egeninteresse. Samtidig må det understrekes at et klart flertall av mennene støtter det kjønnsnøytrale delingstallet: 80 prosent av mennene, og 93 prosent av kvinnene, er enige med B i diskusjonen ovenfor.

Spørsmålet om deling av pensjonsrettigheter introduseres og stilles på følgende måte i Undersøkelse om familie og pensjon:

«I det gamle pensjonssystemet kunne enker og enkemenn overta deler av pensjonsopptjeningen til sin avdøde ektefelle dersom ektefellen hadde tjent mer over livet enn hva de selv hadde. Det er ennå ikke bestemt om dette skal gjelde i det reformerte pensjonssystemet. Synes du det burde være en slik ordning?

1. Nei, hver enkelt bør stå for sin egen pensjonsopptjening.
2. Ja, personer som har lav pensjonsopptjening bør kunne overta deler av pensjonsopptjeningen til partneren når vedkommende dør.»

85 prosent svarer at personer som har lav pensjonsopptjening, bør kunne overta opptjening etter partneren. 13 prosent mener at hver enkelt bør stå for sin egen pensjonsopptjening, mens 2 prosent ikke har noen mening om dette. Det er verken kjønns- eller aldersforskjeller i denne fordelingen; oppslutningen om muligheten til å dele opptjening i par er sterk i alle grupper.

Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett på to sider ved holdningene til ulike prinsipper for utmåling av pensjon: for det første generelle oppfatninger om gode fordelingsmekanismer og for det andre mer tekniske sider ved den nye folketrygden.

I diskusjonen om de generelle fordelingsmekanismene – målet om at ingen alderspensjonister bør være fattige, og prinsippet om å utmåle folketrygd for å opprettholde tilvant levestandard – tydet mønsteret i svarene på at oppfatningen i stor grad var drevet av egeninteresse. Det er de med lave inntekter som er mest opptatt av at folketrygden bør forhindre fattigdom, og de med høyest inntekter som sterkest slutter opp om at de som har tjent mest gjennom livet, bør få mest i pensjon. De som tror de selv kommer til å motta garantipensjon, svarer oftest at nivået på denne er altfor lavt.

Når det gjelder de mer tekniske sidene ved pensjonsutmåling – levealdersjustering og deling av opptjening i par – finner vi derimot nesten ikke uenighet. 86 prosent av utvalget støtter prinsippet om et kjønnsnøytralt delingstall, og 85 prosent mener at personer med lav opptjening bør kunne overta deler av opptjeningen til partneren hvis partneren dør. Motstanden mot kjønnsnøytralt delingstall finnes så å si bare blant menn, mens vi ikke finner systematiske forskjeller i oppslutningen om deling av opptjening. Det er høy grad av konsensus om at kvinner ikke bør straffes med lavere pensjon fordi de lever lenger, eller i situasjoner der de blir enker.

8 Avslutning

I denne rapporten har vi gjennomgått den foreliggende kunnskapen om befolkningens interesse for og kunnskap om pensjon, befolkningens bekymringer for økonomien i pensjonstida, hvilke tilpasninger befolkningen gjør for å sikre seg økonomisk, og hvilke kilder befolkningen benytter for å skaffe seg kunnskap om pensjonssystemet. I tillegg har vi presentert funn fra en spørreundersøkelse utført av ISF i 2017 som ga oss nye tall innen hvert av de nevnte områdene, og dessuten tall om befolkningens holdninger til de omfordelende mekanismene i folketrygden. I dette avslutningskapitlet oppsummerer vi funnene og diskuterer kort hvilke implikasjoner de har.

Hovedfunnene i rapporten

I befolkningen som helhet er interessen for alderspensjon relativt lav. De fleste sier at de er lite interesserte, og at de sjelden snakker med andre (partner, kollegaer) om temaet. Blant de som begynner å se slutten på yrkeskarrieren, er bildet litt annerledes: Personer over 50 år, og de som har helseplager som går ut over arbeidsevnen, er mer interessert i pensjonssystemet enn andre. På en måte et dette et lite overraskende funn. Det er når man begynner å se for seg at man skal leve av dette systemet, at man begynner å interessere seg for det. Så lenge pensjonering oppfattes som noe som skal skje i en fjern framtid, da systemet uansett kan være ganske annerledes enn det er i dag, bruker man ikke energi på å sette seg inn i de eksisterende reglene. Fra et individuelt og pragmatisk ståsted er dette fornuftig. Hvis man derimot er opptatt av at befolkningen bør kjenne til pensjonssystemet for å kunne delta i debatten om det, kan dette ses på som uheldig. Det er jo ikke bare de som er over 50 år som skal mene noe om utformingen av et av de største omfordelende programmene som finnes i den norske velferdsstaten.

Et hovedinntrykk fra gjennomgangen av eksisterende studier av pensjon er at befolkningen mangler selvtillit i pensjonsspørsmål. Dette inntrykket dannes særlig av avviket mellom svarfordelingene på kunnskapsspørsmål og svarene på spørsmål om egenvurdert kunnskap. Stiller man konkrete kunnskapsspørsmål, får man inntrykk av at kunnskapsnivået ikke er så verst. Et flertall har fått med seg hovedreglene og hovedmekanismene i det pensjonssystemet som ble innført

fra 2011. Spør man derimot et representativt utvalg om hvordan de vurderer sin egen kunnskap, er det bare små mindretall som drister seg til å si at de har «god kjennskap» til de gjeldende reglene. Dette kan tolkes som uttrykk for dårlig selvtillit og en opplevelse av avstand. Mange har skjønt mye, men har likevel en opplevelse av at systemet er langt mer komplisert enn de klarer å overskue. De kan tvile på den kunnskapen de (tror de) har, og de kan ha en opplevelse av at det er «mye mer» der som de ikke overskuer. Inntrykket er ganske likt enten forskerne spør om pensjonssystemet generelt eller mer spesifikt om enkelte deler av det – de fleste vurderer sitt eget kunnskapsnivå som lavt. Noen studier finner også at det er mye forvirring om pensjon: De fleste vet kanskje at de har en pensjonsordning gjennom jobben, men færre tør svare på om dette er en innskudds- eller ytelsesordning, og enda færre vet noe om innskuddsprosenter. At kunnskapsnivået om dette er såpass lavt, er uheldig, både fra et pragmatisk og fra et prinsipielt ståsted. Det kan være uheldig for den enkelte å ha så lite kunnskap om egne ordninger, og det er uheldig for debatten at tjenestepensjonene er så lite forstått.

Vi finner likevel ikke utbredt bekymring for framtidige pensjonsnivåer. På spørsmål om hvordan de tror at økonomien vil bli når de blir pensjonister, svarer et flertall (i de fleste undersøkelsene) at de tror den vil bli «middels». De forventer ikke at det skal bli svært romslig, men de er ikke bekymret for å bli fattige heller. Vi har tolket dette som uttrykk for institusjonell tillit, som man også kan se på andre områder av velferdspolitikken: Befolkningen kjenner ikke nødvendigvis til velferdsordningene i alle detaljer, men de har tillit til at systemet vil sikre at de får det de trenger.

Samtidig har vi sett at noen grupper har mindre tillit til at pensjonssystemet vil gi dem en god nok inntekt, enn andre. Dette gjelder særlig kvinner, deltidsarbeidende og lavtlønte, noe som tyder på at fordelingsmekanismene i alderspensjonen langt på vei er forstått – dette er grupper som står i fare for å komme dårligere ut enn andre. Kunnskapsundersøkelsene gjennomført av forskningsmiljøer tyder også på at befolkningen i hovedsak har forstått at pensjonen blir lavere hvis man går av tidlig. Det er likevel usikkert om befolkningen klarer å koble dette til sin egen situasjon. De kan ha oppfattet hovedprinsippet, men ikke tatt inn over seg hva dette vil innebære for dem selv. En del avisundersøkelser kan tyde på det: I flere av disse blir det funnet en betydelig motstand mot å ta inn over seg at man i framtida må jobbe lenger for å oppnå en like god pensjon.

De som har langt igjen til pensjonsalderen, får informasjon om systemet hovedsakelig gjennom mediene, på arbeidsplassen og gjennom samtaler med kjente.

De som nærmer seg pensjonsalderen, oppsøker i større grad NAVs informasjonskanaler – enten nettsidene eller sitt lokale NAV-kontor.

En hovedkonklusjon fra denne gjennomgangen er at det er svært vanskelig å få presis kunnskap om hva folk flest vet om pensjon. Inntrykket spriker mellom de ulike undersøkelsene, og svarfordelingene er svært følsomme for hvordan spørsmålene stilles, og hvilke svaralternativer som presenteres. Kanskje må vi innse at det ikke finnes noen «egentlig» sannhet på dette området. Det finnes ikke noe presist svar på spørsmål som «Hvor mye vet du om pensjonssystemet?». Mange vet mer enn de tror, særlig hvis de får noen hint og litt hjelp underveis. Svært få er helt blanke.

Et element i denne kunnskapsgjennomgangen, som skiller den fra tidligere gjennomganger, er at vi har forsøkt å inkludere undersøkelsene som presenteres i avisene. Disse er det mange av, og samlet må vi konkludere med at de gir lite ekstra når de ses i sammenheng med forskningsbaserte studier. Undersøkelsene gjennomføres ofte på samme måte, enten det står kommersielle aktører, organisasjoner eller forskere bak: Man setter ut oppdraget til et profesjonelt meningsmålingsinstitutt. Det som gjør avisundersøkelsene mindre verdifulle som informasjonskilder, dreier seg derfor ikke om at de ikke er godt gjennomført, men om at de ikke er godt dokumentert. Leseren vet gjerne ikke hvordan spørsmålene stilles, hvilken kontekst de gis, eller hvordan utvalget er satt sammen. Når man tar i betraktning at tematikken ser ut til å være følsom for formuleringen av spørsmål og svaralternativer, er dette en betydelig svakhet. Informasjonen fra avisene er fragmentert, og den er ofte vinklet på måter som ikke har som hovedmål å dokumentere en spørreundersøkelse. Dermed er det neppe mye substansiell kunnskap å hente i mer systematiske sammenstillinger av informasjonen som kommer fram i disse undersøkelsene.

Hva folk flest mener om omfordelingsmekanismene i folketrygden, vet vi i utgangspunktet lite om. Informasjonen som er presentert i denne rapporten, kan tyde på at holdningene til de generelle omfordelingsmekanismene langt på vei er drevet av egeninteresse. De med lave inntekter, og de som nærmer seg pensjonsalder, er mest opptatt av at folketrygden bør utformes slik at ingen blir fattige, mens de som har høye inntekter, sterkest slutter opp om prinsippet om at de som har tjent mest, bør få høyest pensjon. De som tror de kommer til å motta garantipensjon, synes oftest at det nåværende nivået på denne er for lavt. Ser vi på de mer tekniske sidene ved systemet, derimot, er det lite uenighet. Så å si alle mener at kvinner bør få like høy årlig pensjon som menn, selv om de lever lenger, og at etterlatte bør kunne arve deler av en avdød partners pensjon. I det mindretallet som mener at menns årlige pensjon bør være høyere enn kvinners

på grunn av ulikhetene i forventet levealder, er det så å si bare menn. Også her ser vi altså tegn til at egeninteressen driver holdningene.

Hvor mye kunnskap trenger befolkningen?

I innledningskapitlet argumenterte vi for at det er to grunner til at det er viktig at befolkningen har kunnskap om pensjonssystemet. Den ene er pragmatisk, den andre politisk. Det pragmatiske argumentet er at pensjonssystemet, slik det har vært etter 2011, omfatter en rekke «bevegelige elementer» – faktorer som påvirkes av den enkeltes tilpasninger, valg og atferd. Den som sikter mot en best mulig pensjon, må gjøre strategiske tilpasninger gjennom så å si hele yrkeskarrieren, i tillegg til å velge «riktig» uttakstidspunkt og fratredelsestidspunkt. Det politiske argumentet tar utgangspunkt i at pensjonssystemet er en av de største sosialpolitiske innsatsene vi har i Norge; det er et kostnadskrevende system som omfatter hele befolkningen. Det er uheldig for den politiske debatten om store befolkningsgrupper opplever at de ikke forstår noe av et program de betaler inn til gjennom hele yrkeskarrieren, og som de sannsynligvis skal leve av i den siste fasen av livet.

Fra begge ståstedene kan man likevel spørre: Hvor mye trenger befolkningen å vite om pensjon? Gjennomgangen av kunnskapsspørsmålene i NAVs undersøkelse fra 2012 (Galaasen og Dahl, 2013) viste at så å si alle i alderen 62–66 år hadde fått med seg at det er mulig å ta ut alderspensjon ved fylte 62 år, at det er mulig å ha full arbeidsinntekt og samtidig motta alderspensjon fra folketrygden, og at de årlige utbetalingene blir høyere hvis man venter med å ta ut alderspensjon. Stort mer informasjon trenger strengt tatt ikke gjennomsnittsborgeren. Gjennomgangen viser at interessen for pensjon øker med alder, at de eldre oppsøker informasjonskildene mer aktivt enn de yngre, og også at eldre opplever at de har bedre kunnskap enn yngre. Informasjonskildene finnes, og befolkningen oppsøker dem når de er klare for å få denne informasjonen. Sånn sett er det et oppløftende bilde som tegnes i de foreliggende undersøkelsene, iallfall fra et pragmatisk ståsted.

En pragmatiker vil likevel påpeke at slik pensjonssystemet har fungert siden 2011, er det ikke bare de som nærmer seg pensjonsalderen, som trenger kunnskap. Skal man ha en god pensjon, må man fra relativt tidlig i karrieren ha et øye på arbeidstid, lønn og opptjening, og man bør ha et bevisst forhold til hvilken tjenstepensjon arbeidsgiveren har. Dette har vi sett at relativt få yngre arbeidstakere har. Fra om lag 55 år bør man også være oppmerksom på om man har offentlig eller privat AFP – eller ingen AFP i det hele tatt – og passe på å

tilpasse seg slik at man ikke mister rettighetene. I mange tilfeller vil det også ha vært nyttig å ha spart en del privat, noe det også er litt sent å begynne med når man nærmer seg pensjonsalderen.

Fra et rent pragmatisk ståsted er det altså argumenter for at man bør sette seg inn i pensjonssystemet tidlig. Likevel: De færreste, om noen, vil argumentere for at den største verdien i menneskelivet er en høy pensjon. Det er neppe noen som vil råde befolkningen til å tenke primært på pensjonen når de vurderer hvor lang utdanning de skal ta, hvor mye de skal jobbe til enhver tid, hvor de skal bosette seg, eller når de skal få barn. Når man tar dette i betraktning, kan funnene som er presentert i denne rapporten, tyde på at de yngre årskullene er akkurat passe interessert i pensjonen sin: De har pensjon i bakhodet i mange sammenhenger, men tillegger sjelden hensynet til pensjonen avgjørende vekt. De sparer, men er ikke sikre på om de sparer til pensjon eller ser for seg å bruke iallfall en del av pengene tidligere. De nedbetaler boliggjeld og vet at dette kan gi trygghet i alderdommen – men det er jo ikke primært derfor de eier bolig. Mange jobber mye og vet at dette kan få betydning for pensjonen, men det er neppe noen hovedmotivasjon. Gode tilpasninger i arbeidslivet og privatøkonomien vil som hovedregel gi rimelig god pensjon som «bivirkning», og handlingsrommet er uansett begrenset. Ikke alle kan «velge» å ta en jobb med sjenerøse tjenestepensjonsordninger. En pragmatiker vil kanskje også påpeke at man kan bruke tida på morsommere ting enn å gruble på pensjon.

Også fra et politisk ståsted kan det argumenteres for at «litt er nok» når det gjelder kunnskap om pensjonssystemet. Man behøver ikke vite hva «dødelighetsarv» eller «oppsatt rett» er, for å ha en begrunnet mening om hovedtrekkene i systemet. For tilliten til institusjonene er det likevel uheldig om pensjonssystemet gir utfall som oppfattes som uforutsigbare eller urimelige. Det er elementer i pensjonssystemet som kan gi slike utfall. Samordningen mellom folketrygdpensjonen og tjenestepensjonene i offentlig sektor, risikoen for å tape AFP hvis man skifter jobb eller arbeidsplassen blir outsourcet, og begrensningen på retten til å ta ut pensjon fra 62 år er tre eksempler. Disse tre har til felles at de er lite kjente for folk flest, og at de kan gi påtroppende pensjonister en bitter skuffelse når de har kommet dit i livet at de søker pensjon. Det at en del opplever negative overraskelser i forbindelse med noe så viktig som inntekten i alderdommen, og at mange kjenner noen som har fått slike overraskelser, bidrar antakelig til å undergrave tilliten til systemet. Det vil også bidra til å skape en oppfatning av at systemet er ugjenomtregelig og vilkårlig, og skape den fremmedgjøringen som fører til at mange uttrykker i undersøkelser at de forstår lite av pensjon. For pensjonssystemets demokratiske legitimitet ville det

derfor vært en fordel om flere forsto mer, også av de mer tekniske sidene ved systemet som kan gi «ulogiske» utfall.

Hvordan får man informasjon fram til andre enn de mest interesserte? Forskningen har fortsatt ikke frambrakt noe godt svar på dette. Tvert imot påpekes det i flere studier at det er krevende å få god informasjon om pensjon ut til den generelle befolkningen. I en studie av pensjonskalkulatorene, som spiller en viktig rolle i denne sammenhengen, ble det identifisert en rekke terskler (Breit og Salomon, 2015b). I en undersøkelse der det ble brukt surveyeksperiment som metode, fant man at det å sende respondentene generell informasjon om systemet hadde en viss effekt, men bare på kort sikt. Ikke i noen foreliggende studier har det blitt pekt på effektive måter å formidle informasjon til befolkningen på som treffer «alle».

To mulige veier, som ikke står i strid med hverandre, er å styrke informasjonen fra det offentlige og å satse mer på opplæring av utvalgte nøkkelpersoner (jf. Midtsundstad, 2019). Styrking av informasjonen fra det offentlige kan for eksempel bestå i å innføre en norsk «oransje konvolutt» etter svensk modell, slik at alle får en årlig oversikt over sin egen pensjonsopptjening. Ideelt burde denne informasjonen omfatte AFP og tjenestepensjon også. Det at mange eksplisitt ønsker seg skriftlig informasjon fra NAV (Lien og Grambo, 2007), kan tolkes som etterspørsel etter en norsk «oransje konvolutt». I tillegg kan det være behov for å styrke NAVs veiledningsrolle. Dette kommer fram i Breit og Solomons (2014) studie av pensjonskalkulatorene: Mange ønsker noen å diskutere med etterpå. Noen har behov for å få bekreftet at de oppfatter informasjonen riktig; andre trenger å få forklart komplekse samordningsregler og konsekvensene av dem. En offentlig finansiert veiledningstjeneste, i regi av NAV eller organisert på annet vis, ville imøtekomme dette behovet.

Det er verken mulig eller ønskelig å sende hele befolkningen på pensjonskurs, men det kan være et godt tiltak å kvalifisere noen nøkkelpersoner som kan formidle informasjon videre. Midtsundstad (2019) peker særlig på behovet for å styrke opplæringen av tillitsvalgte, slik at de kan gi god veiledning på sine arbeidsplasser (jf. Østhus, 2019). Tillitsvalgte har en særlig sentral rolle i å spre informasjon om tjenestepensjoner og AFP, men kan også i større grad kvalifiseres til å informere om folketrygden og helheten i systemet.

I tillegg har forskere, medier og ansatte i institusjonene som administrerer pensjon, et ansvar for å spre informasjon generelt. Medieoppslag som retter oppmerksomheten mot anomalier og «urimelige» utfall, bidrar til diskusjoner om systemet, men kan også bidra til å styrke opplevelsen av at pensjonssystemet

er ubegripelig for folk flest. Flere kan gjøre en bedre jobb med å forklare, på forståelige måter, hvorfor slike utfall kan oppstå. En mer aktiv og kunnskapsbasert debatt kan bidra til å skape gode spiraler: Jo flere som har kunnskap og innsikt, jo flere kan bidra til folkeopplysning i uformelle sammenhenger. Et høyere kunnskapsnivå i befolkningen vil dermed komme alle til gode, også de som i utgangspunktet er lite interesserte.

Litteratur

- Bergene, A.C. og Drange, I. (2015). «Pensjon? Hvafforno?» Kunnskap og informasjonsbehov om pensjon. *Søkelys på arbeidslivet*, 32(3), 261–278.
- Breit, E. og Salomon, R. (2015a). *Kunnskap og informasjon om alderspensjon*. Oslo: AFI, rapport nr. 9:2015.
- Breit, E. og Salomon, R. (2015b). Making the Technological Transition – Citizens' Encounters with Digital Pension Services. *Social Policy & Administration*, 49(3), 299–315. DOI:10.1111/spol.12093.
- Dahl, E.S. og Galaasen, A.M. (2013). I pose og sekk? Hvorfor har så mange valgt å kombinere arbeid og pensjon? *Søkelys på arbeidslivet*, 30(3), 56–67.
- Finans Norge (2016). Pensjon fra Finansbarometeret 2016. Publisert 30. mai 2016. Hentet fra <https://www.finansnorge.no/aktuelt/sporreundersokelser/forbruker-og-finanstrender/finansbarometeret-2016/finansbarometeret-2016/>
- Finseraas, H. og Jakobsson, N. (2013). Does information about the pension system affect knowledge and retirement plans? Evidence from a survey experiment. *Journal of Pension Economics and Finance*, 13(3), 250–271. DOI:10.1017/S1474747213000310.
- Finseraas, H., Jakobsson, N. og Svensson, M. (2017). Do knowledge gains from public information campaigns persist over time? Results from a survey experiment on the Norwegian pension reform. *Journal of Pension Economics and Finance*, 16(1), 108–117. DOI:10.1017/S1474747215000098.
- Forbrukerrådet (2015). *Ikke fullt så nyttig. En vurdering av åpent tilgjengelige verktøy for beregning av pensjon*. Oslo: Forbrukerrådet, oktober 2015.
- Galaasen, A.M. og Dahl, E.S. (2013). *Ja, takk – begge deler? En spørreundersøkelse om arbeid og pensjon*. Oslo: NAV, rapport nr. 2013:4.
- Grødem, A.S. og Hippe, J.M. (2018). Networking, lobbying and bargaining for pensions: trade union power in the Norwegian pension reform. *Journal of Public Policy*, 1–17. DOI:10.1017/S0143814X18000144.
- Grødem, A.S., (under publisering). Hva er et rettferdig pensjonssystem? Funn fra en norsk holdningsundersøkelse. Under publisering i *Søkelys på arbeidslivet*
- Hagelund, A. & Grødem, A.S. (2016), Build Your Own Pension: Framing Pension reform and Choice in Newspapers. *Journal of Ageing & Social Policy*, doi: 10.1080/08959420.2016.1242108

- Hermansen, Å. og Midtsundstad, T. (2013). Kjennskap til arbeidsmarkedsbaserte pensjoner i privat sektor. *Søkelys på arbeidslivet*, 30(1–2), 107–123.
- Hermansen, Å. og Midtsundstad, T. (2015). På nett – hvor lett? Bruk av nettbaserte informasjonstjenester om pensjonsrettigheter blant ansatte i privat sektor. *Søkelys på arbeidslivet*, 32(1–2), 158–177.
- Hippe, J.M., Hammer, H. og Vøien, H.G. (2018). *Nok pensjon? Etter pensjonsreformen: effekter av ny folketrygd, AFP og tjenestepensjoner*. Oslo: Fafo, Fafo-rapport 2018:17.
- Hippe, J.M., Midtsundstad, T. og Veland, G. (2007). Dit ingen trodde man skulle. I J.E. Dølvik, T. Fløtten, G. Hernes og J.M. Hippe (red.), *Hamskifte. Den norske modellen i endring* (s. 219–252). Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hippe, J.M. og Pedersen, A.W. (2019). *Etter pensjonsreformen – politiske veivalg*. Oslo: Fafo, Fafo-notat 2019:07.
- Kitterød, R.H., Halrynjo, S. og Pedersen, A.W. (2017). *Rettførdig pensjon for individer og for par? Tilpasninger og holdninger til det nye pensjonssystemet i folketrygden*. Rapport. Oslo: Institutt for samfunnsforskning. Hentet fra <http://hdl.handle.net/11250/2471353>.
- Lien, O.C. og Grambo, A.-C. (2007). *Pensjonsreform på trappene: Hva vet befolkningen om pensjon?* Oslo: Arbeids- og velferdsdirektoratet.
- Magnussen, M.-L. (2015). Familieforsørgelse. Å utforske menns forsørgerarbeid. I K. Widerberg (red.), *I hjertet av velferdsstaten* (s. 52–78). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Midtsundstad, T. (2004). *Hvor mange har rett til AFP?* Oslo: Fafo, Fafo-notat 2004:04.
- Midtsundstad, T. (2013). *Kunnskap om og holdninger til pensjonsreformen. Resultater fra en surveyundersøkelse blant tre kohorter kommunalt ansatte*. Oslo: Fafo, Fafo-notat 2013:5.
- Midtsundstad, T. (2019). «Pensjon er blitt som lotto!» Innlegg på Det er din pensjon (NAV's pensjons-blogg). Publisert 25. mars 2019. <http://www.deterdinpensjon.no/>.
- Midtsundstad, T. og Hyggen, C. (2011). *Pensjoner på børns – valg og risiko*. Oslo: Fafo, Fafo-notat 2011:05.
- Midtsundstad, T. og Nielsen, R.A. (2014). *Arbeid og pensjon i kommunal sektor*. Oslo: Fafo, Fafo-rapport 2014:45.
- Naumann, E. (2018). Trust in Ageing Societies: Confidence in Pensions Across Europe. I B. Ebbinghaus og E. Naumann (red.), *Welfare State Reform Seen from Below* (s. 187–209). Basingstoke: Palgrave.
- NAV (2018), Pensjon – statistikk. Hentet fra <https://www.nav.no/no/NAV+og+samfunn/Statistikk/Pensjon+-+statistikk>

- OECD (2013). *Improving pension information and communication. OECD survey and lessons learnt*. Paris: OECD. Hentet fra https://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/TrustFund2013_OECD_%20Improving_Pension_Information_and_Communication.pdf.
- OECD (2017). *Pensions at a Glance 2017*. Paris: OECD Publishing. Hentet fra https://www.oecd-ilibrary.org/content/publication/pension_glance-2017-en. DOI: https://doi.org/10.1787/pension_glance-2017-en.
- Omholt, E.L. (2016). Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2016. Oslo/Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå, rapport nr. 2016/30.
- Pedersen, E. og Ellingsæter, A.L. (2015). Institutional Trust: Family Policy and Fertility in Norway. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 23(1), 119–141. DOI:10.1093/sp/jxv003.
- Theorell, C. (2014). *Utvärdering av ÅB 2014 – Pensionssparare. Uppföljning av det orange kuvertet*. Stockholm: Pensionsmyndigheten.
- Østhus, S. (2019). *Kunnskap om pensjon. Resultater fra tre surveyundersøkelser blant arbeidsgivere, tillitsvalgte og ansatte i privat sektor*. Oslo: Fafo, Fafo-rapport 2019:2.

Pensjon: for komplisert for folk flest?

Befolkningens kunnskap om og holdninger til pensjonssystemet

Hensikten med denne rapporten er å gi en samlet framstilling av hva vi vet om befolkningens kunnskap om pensjon. Vi ser både på hva som formidles i forskningsstudier, og på hva undersøkelsene som presenteres i avisene, sier. I tillegg presenterer vi nye tall basert på en spørreundersøkelse fra 2017 med tittelen «Undersøkelse om familie og pensjon». Dette er den første større undersøkelsen i Norge som søker å måle oppslutning om ulike elementer i folketrygden.

Det er gjennomgående vanskelig å måle kunnskap: mange føler at de vet lite, men de fleste svarer riktig når de får konkrete kunnskapsspørsmål. Spørsmålsformulering, introduksjonstekst til spørsmål og svaralternativer påvirker også svarfordelingene. Funnene i rapporten tyder på at interessen for, og kunnskapen om, pensjon øker med alderen.

Når det gjelder holdninger, finner vi at de fleste er opptatt av at alderspensjonister bør ha inntekter over fattigdomsgrensen. For øvrig ser det ut til at oppfatningene påvirkes klart av egeninteresse. De med lave inntekter, og de som nærmer seg pensjonsalder, er mest opptatt av at folketrygden bør utformes slik at ingen blir fattige, mens de som har høye inntekter, sterkest slutter opp om prinsippet om at de som har tjent mest, bør få høyest pensjon

Institutt for
samfunnsforskning

Institute for
Social Research

Munthes gate 31
Postboks 3233 Elisenberg
0208 Oslo
Tlf.: 23 08 61 00
samfunnsforskning.no

ISBN: 978-82-7763-639-9
ISSN: 1891-4314